

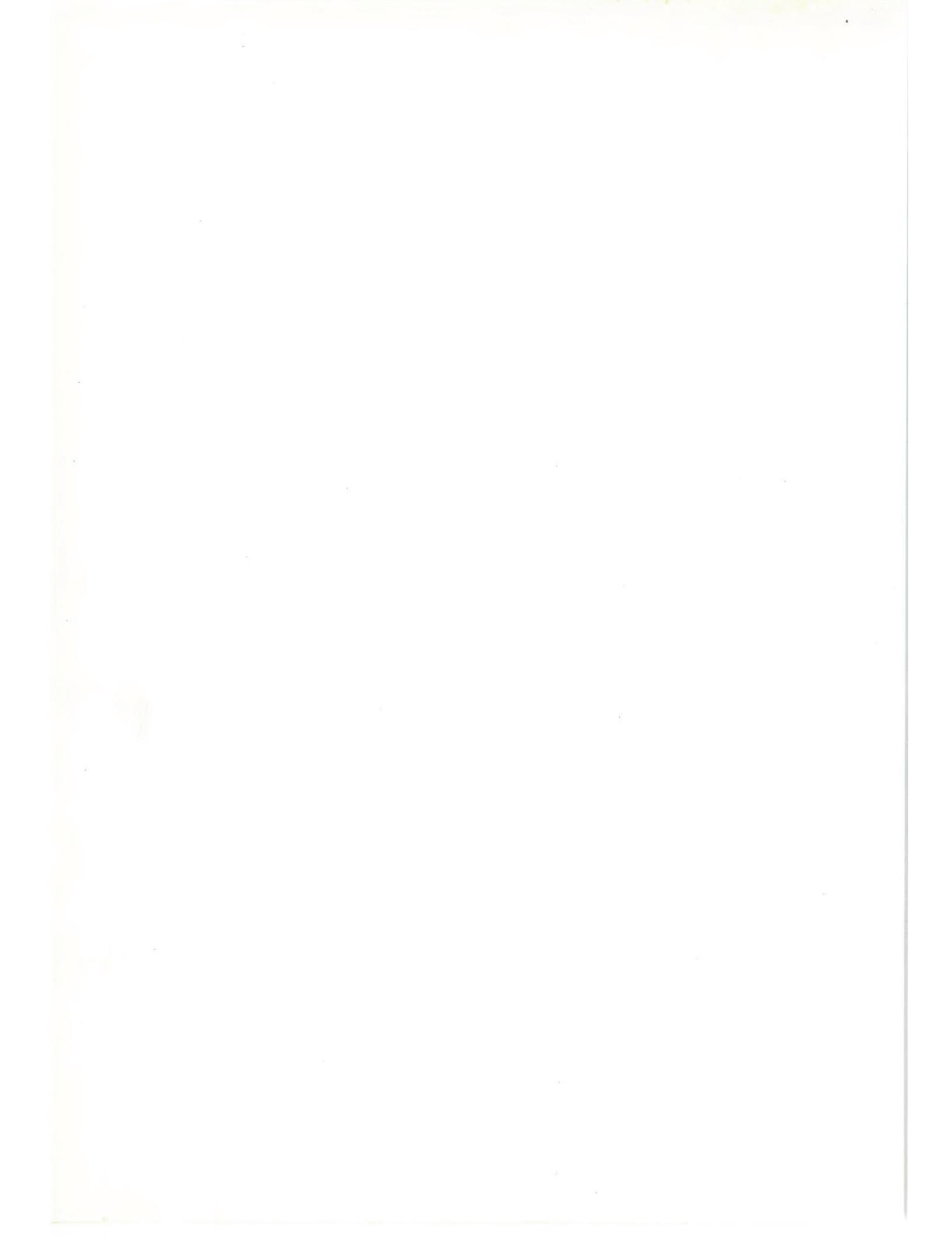
β.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ

ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟΝ ΟΙΚΟΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ

**Συζήτηση μεταξύ James O' Connor
και Τάκη Φωτόπουλου**

James O'Connor* - Τάκης Φωτόπουλος

Διάλογος για τον Σοσιαλισμό και την Οικολογία**

Σαν συμβολή στη συζήτηση του θέματος που παρουσιάζουμε στο παρόν τεύχος, δημοσιεύουμε την ακόλουθη αλληλογραφία μεταξύ του James O' Connor, υπεύθυνου σύνταξης του περιοδικού *Capitalism, Nature, Socialism* και του Τάκη Φωτόπουλου, υπεύθυνου σύνταξης του περιοδικού *Κοινωνία και Φύση*. Η ανταλλαγή των επιστολών καλύπτει το χρονικό διάστημα από το τέλος του 1991 (όταν η Κ&Φ βρισκόταν ακόμα στο στάδιο του σχεδιασμού) μέχρι τις αρχές του 1993. Κατά το χρόνο που άρχισε η αλληλογραφία αυτή σχεδιάζαμε μόνο την ελληνική εκδοχή του περιοδικού και διερευνούσαμε τη δυνατότητα σύναψης κάποιας συμφωνίας συνεργασίας με άλλα περιοδικά. Πολύ αργότερα αποφασίστηκε η διεθνής έκδοση του περιοδικού, που προέκυψε σαν αποτέλεσμα των πολύ θετικών αντιδράσεων που είχα από διανοούμενους όπως ο James Robertson, ο John Clark και άλλους (όταν τους προσέγγισα προτείνοντάς τους να συμμετάσχουν στη Συμβουλευτική Επιτροπή του περιοδικού) οι οποίοι και εξέφρασαν την επιθυμία για έκδοση του περιοδικού στα αγγλικά, με βάση το σκεπτικό ότι θα κάλυπτε ένα σημαντικό κενό που υπήρχε. Το μεγαλύτερο μέρος της αλληλογραφίας αυτής έχει επίσης δημοσιευθεί στο *CNS Newsletter* (Νοέμβρης 1992), αν και δεν συμπεριλήφθηκαν ορισμένες πολύ σημαντικές επιστολές. Στο τεύχος αυτό, δημοσιεύουμε μια επιμελημένη εκδοχή της αλληλογραφίας αυτής που περιλαμβάνει μόνο τα θεωρητικά μέρη της και παραλείπει τα «διοικητικά» στοιχεία του περιεχομένου των επιστολών (αυτά δηλαδή που αφορούν υφρίως τον τύπο της συμφωνίας συνεργασίας που θα ήταν δυνατή μεταξύ των δύο περιοδικών κ.λπ.), τα οποία κρίναμε πως δεν θα παρουσιάζαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους αναγνώστες μας.

Τ.Φ.

* Ο James O'Connor διδάσκει κοινωνικά και οικολογικά θέματα στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας, στη Σάντα Κρουζ, και είναι εκδότης του γνωστού περιοδικού *Capitalism, Nature, Socialism*.

** Η μετάφραση είναι του Β. Καπετανγιάννη και η επιμέλεια του Τ. Φωτόπουλου.

Επιστολή του Jim O'Connor προς τον Τάκη Φωτόπουλο

Σάντα Κρούζ, 20 Νοεμβρίου 1991

Αγαπητέ Τάκη,

Ελαβα και διάβασα την επιστολή σου της 18/11 και το σχέδιο της διακήρυξης «Οι Στόχοι μας». Σχετικά με το κείμενο «Οι Στόχοι μας», πρόκειται λίγο πολύ για κείμενο τύπου αμερικανικής «κοινωνικής οικολογίας» των Αριστερών Πράσινων, που συνδέονται με τον Murray Bookchin. Δεν έχω κανένα πρόβλημα μ' αυτό και θα πρέπει, ασφαλώς, να εκδόσετε το περιοδικό που πραγματικά θέλετε. Κατά τη γνώμη μου, όμως, θα ήταν προτιμότερο να προσπαθήσετε να έχετε μια συνεργασία με το *Regeneration*, το θεωρητικό περιοδικό του Αριστερού Πράσινου Δικτύου (Left Green Network) παρά με το περιοδικό CNS και αναφέρομαι φυσικά μόνο στο αγγλικό CNS (Capitalism, Nature, Socialism), όχι στο ιταλικό *Ecología Política*.

Ας εξηγήσω τι εννοώ:

1) Στο κείμενό σας δε γίνεται καμιά παραδοχή οικολογικών μαρξιστικών θέσεων και τάσεων, συμπεριλαμβανομένης και της τάσης που εκπροσωπεί το περιοδικό CNS (που δεν είναι οικομαρξιστικό, μολονότι σ' αυτό γράφουν και οικομαρξιστές — θεωρώ τον εαυτό μου οπαδό του Polanyi και του Μαρξ). Αυτό που εσείς αποκαλείτε «κυρίαρχο μαρξιστικό παράδειγμα» είναι σχεδόν παντού νεκρό και έχει αντικατασταθεί από οικολογικές και πολιτιστικές μαρξιστικές απόψεις (ή και από τις δύο, όπως θεωρώ εγώ το δικό μου έργο, το οποίο μπορεί να οριστεί, εν μέρει, ως μαρξιστικό και, εν μέρει, ως εμπνεόμενο απ' το έργο του Polanyi).

2) Στο κείμενό σας δε γίνεται καμιά αναφορά στο πιο κρίσιμο ίσως κίνημα όλων, στο φεμινιστικό και τα γυναικεία κινήματα. Δεν θα μπορούσε να αποτελεί παράβλεψη. Ούτε, άλλωστε, το Αριστερό Πράσινο Δίκτυο δίνει μεγάλη σημασία στο φεμινισμό. Ομως, ένας μη αστικός υλιστικός φεμινισμός αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για ολόκληρο το πρόταγμα επιβίωσης και χειραφέτησης.

3) Δεν γίνεται καμιά αναφορά στις καταπιεσμένες μειονότητες, όπως στους μαύρους των Hν. Πολιτειών ή του Νότου, στον Τρίτο Κόσμο. Ο Bookchin υποβαθμίζει, επίσης, αυτά τα θέματα, προβλήματα, ευκαιρίες κτλ. Σύμφωνα με τον Bookchin, ο Τρίτος Κόσμος δεν έχει παράδοση αυτοκυβέρνησης και κατά συνέπεια δεν δημιουργεί πολλές ελπίδες, μολονότι ο ίδιος αναγνωρίζει τη δήμαρχη του Νότου από το Βορρά που έχει γίνει στο παρελθόν.

4) Μια άλλη έγδειξη είναι η υπογραμμισμένη θέση σας ότι «η σχέση κοινωνία-φύση εξαρτάται σε κρίσιμο βαθμό από τη μορφή της κοινωνικής οργάνωσης». Αυτό αληθεύει, βέβαια, αλλά αληθεύει επίσης και το αντίθετο. Υπάρχει ιστορικά μια διαλεκτική σχέση μεταξύ των δύο, η οποία όμως απουσιάζει στην προσέγγιση του Bookchin για την παγκόσμια ιστορία.

5) Στο πλαίσιο των αντιλήψεων του Bookchin κινείται και ο λόγος περί «οικοπολιάς» μολονότι – πράγμα που αποτελεί ειρωνεία – ο ίδιος τον εγκαταλείπει εν μέρει, επειδή προφανώς πολιτικά δεν έχει καμιά σχέση. Στην πραγματικότητα, ολόκληρο το Αριστερό Πράσινο Δίκτυο χαρακτηρίζεται από διαιρέσεις οι οποίες οφείλονται, μεταξύ άλλων, στις αντιφάσεις της κοινωνικής οικολογικής σκέψης του Murray Bookchin.

6) Λέξεις όπως «ολοκληρωμένη πολιτική και οικονομική δημοκρατία» μπορούν να σημαίνουν σχεδόν τα πάντα. Στο πλαίσιο του κειμένου «Οι Στόχοι μας», υποθέτω ότι σημαίνουν άμεση δημοκρατία (Πόλις), κοινοτική ιδιοκτησία της βιομηχανίας και μια δημοκρατική οικονομία με την έννοια α) πρώτα η πολιτική και β) οι πολίτες στη κοινότητα ελέγχουν την υλική ζωή. Ο Bookchin, προσπαθώντας να προσαρμοστεί στις σύγχρονες συνθήκες – δηλαδή στον καταμερισμό της κοινωνικής εργασίας σε παγκόσμια κλίμακα, θέτει την ανάγκη για «ομοσπονδίες κοινοτήτων», αλλά απ’ την προσεκτική ανάγνωση των έργων του και τις συζητήσεις μαζί του, η ιδέα αυτή φαίνεται μάλλον να έχει το χαρακτήρα ύστερης σκέψης¹.

7) «Οι δύο διαφορετικές λύσεις» σας, δηλαδή η καπιταλιστική λύση και η «οικοδημοκρατική λύση», παραγνωρίζουν την τρίτη λύση, για την οποία αγωνίζεται το αγγλικό CNS, δηλαδή μια σύνθεση τοπικού και κεντρικού, αυθορμητισμού καὶ σχεδιασμού, αναρχισμού και σοσιαλισμού. Το περιοδικό CNS (αγγλική έκδοση) δεν έχει προκαθορισμένες λύσεις για το μεγάλο και παγκόσμιο αυτό πρόβλημα, ούτε διαθέτει τύποτα χρήσιμα συνθήματα απ’ αυτή την άποψη. Είμαστε πολύ πιο ανοιχτοί σ’ αυτό, εκφράζουμε το σκεπτικισμό μας όχι μόνο για το σοσιαλισμό αλλά και για τον αναρχισμό και για όλα όσα σημαίνουν οι δύο αυτές λέξεις.

Θα μπορούσα να πω περισσότερα πάνω σ’ αυτό αλλά δε θάθελα να επεκταθώ μια κι έχω, άλλωστε, να πω μερικά πράγματα ακόμα για το γράμμα σου. Φαίνεται να υπονοείς ότι το αγγλικό CNS είναι όργανο ή παρακλάδι κάποιας ιδιαιτερογενούς διεθνούς τάσης, όπως συνάγεται από την αναφορά σου στην ανάγκη να κρατήσετε αποστάσεις από το CNS. Η αλήθεια είναι ότι το CNS δεν είναι όργανο, ούτε φερέφωνο κάποιας τάσης και προσπαθεί μ’ όλες του τις δυνάμεις να αντισταθεί σε κάτι τέτοιο, πράγμα που το καταφέρνει μια χαρά. Ωστόσο, διαβάζοντας το κείμενο «Οι Στόχοι μας», καταλαβαίνω πολύ καλά ότι το περιοδικό «Κοινωνία και Φύση» θα αποτελέσει σαφώς μέρος της κοινωνικής οικολογίας του Αριστερού Πράσινου Δικτύου, υιοθετώντας τον τύπο πολιτικής και ιδεολογίας του Murray Bookchin. Εμείς απορρίπτουμε κάτι τέτοιο, καθώς πρέπει να παραμείνουμε καθ’ ολοκληρών μια μη σεχταριστική οργάνωση. Για να γίνω πιο συγκεκριμένος, εμείς στους κόλπους μας έχουμε σοσιαλιστές, βιοκεντρικούς, οικοφεμινιστές, οικομαρξιστές, οικοσοσιαλιστές, αριστερούς οικολόγους σοσιαλδημοκράτες ακόμα δε, μάλιστα, και ένα μέλος του Αριστερού Πράσινου Δικτύου! Δημο-

1. Σημ. επιμ. Ο ισχυρισμός αυτός είναι προφανώς αβάσιμος. Ο Bookchin έχει αναφερθεί στο συνομοσπονδιακό κοινοτισμό ήδη απ’ το 1972! (*Anarchos*, αρ. 4).

σιεύομε δε υλικό ποιότητας απ' όλους αυτούς και από πολλές άλλες τάσεις, σ' αυτή την εποχή του τεράστιου πειραματισμού για τις εναλλακτικές λύσεις απέναντι στον καπιταλισμό και την τρέλα του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού...

Ενα άλλο σημείο που θα ήθελα να θίξω αφορά το στιλ ή τη μορφή. Φυσικά, λαμβάνοντας υπόψη τα όσα ανάφερα πιο πάνω και τις προφανώς ειλικρινείς και βαθύτατες επιθυμίες και πεποιθήσεις σας (όπως εκφράζονται στο κείμενο «Οι Στόχοι μας») καθώς και το γεγονός ότι είναι απίθανο το περιοδικό σας να επαναπροσδιορίσει τους στόχους του για να προσεγγίσει περισσότερο στους στόχους, τα καθήκοντα και την αποστολή του CNS, θα ήθελα, μ' όλο το σεβασμό, να μην αποδεχθώ την πρότασή σας να συμμετάσχω στη Συμβουλευτική Επιτροπή του (παρεπιμπτόντως χρειάστηκαν τρία χρόνια για να πειστεί ο M. Bookchin να γράψει λίγες γραμμές εκφράζοντας την πολύ επιφυλακτική υποστήριξή του προς το αγγλικό CNS). Νομίζω πως η στάση μου αυτή δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη, καθώς η έκφραση που χρησιμοποιείς «δεν έχουμε αντίρρηση» σ' αυτό ή σ' εκείνο εκφράζει, κατά κάποιο τρόπο, λιγότερο από πλήρη αποδοχή ή εκτίμηση της δράσης και των πεπραγμένων του CNS. Δεν έχω πρόβλημα μ' αυτό καθώς, στο βάθος, ένα μέρος του εαυτού μου είναι πολύ «ελευθεριακό», αλλά συχνά (στις Hv. Πολιτείες) ελευθεριασμός σημαίνει είτε άδεια για να κάνει καθένας ό,τι θέλει, είτε είναι μια κωδική λέξη για τον αριστερό σεχταρισμό των εδώ κοινωνικών οικολόγων!

Τάκη, ειλικρινά, (και θα επιθυμούσα να είχαμε προσωπική γνωριμία ώστε να ξέρω καλύτερα πώς να προσεγγίσω τα θέματα αυτά μαζί σου), γνωρίζοντας ότι πιθανότατα το μέλλον του κόσμου εξαρτάται από την κόκκινη - πράσινη - φεμινιστική πάλη, σ' όλες τις τις ποικίλες μορφές σε διάφορες χώρες, θα σας συμβούλευα να μη δημοσιεύσετε το κείμενο «Οι Στόχοι μας», αλλά να διαβάσετε και να μελετήσετε τις σπουδαίες «Εισαγωγές» στο ιταλικό CNS και το ισπανικό EP, καθώς επίσης και τις «Εισαγωγές» στην αγγλική έκδοση του CNS, ώστε να διαμορφώσετε μια καλύτερη γνώμη προς ποια κατεύθυνση κινούνται μη σεχταριστικά περιοδικά τέτοιου τύπου, τουλάχιστον από όποιη διακηρυγμένων προθέσεων.

Jim O'Connor,
editor CNS.

Επιστολή του Τάκη Φωτόπουλου προς τον Jim O'Connor

Λονδίνο, 4 Δεκεμβρίου 1991

Αγαπητέ Τζιμ,

Σ' ευχαριστώ για το γράμμα που μου έστειλες στις 20 Νοεμβρίου καθώς και για τα αντίτυπα του περιοδικού CNS.

Δεδομένου ότι, όπως είναι φανερό, έχουν δημιουργηθεί κάποιες παρανοήσεις τόσο όσον αφορά την άποψή σου για το περιοδικό μας, όσο και σε σχέση με την αρχική μας εντύπωση για το CNS, θα προσπαθήσω, όσο μπορώ, να διασαφηνίσω τη θέση μας.

1. Οταν σου ζητήσαμε την άδεια να δημοσιεύσουμε μια ελληνική «αδελφή» έκδοση του CNS, είχαμε μια πολύ περιορισμένη ιδέα για τον προσανατολισμό του, εφ' όσον, τότε, είχα στα χέρια μου μόνο τα τεύχη αρ. 6 και 7, τα οποία μου είχαν αρέσει πολύ. Σ' αυτή τη βάση, συνέστησα το περιοδικό σας στα άλλα μέλη της Συντακτικής Επιτροπής. Εντύπωσή μου ήταν ότι το CNS, όπως άλλωστε δηλώνει και ο υπότιτλός του, ήταν «ένα περιοδικό σοσιαλιστικής οικολογίας». Αυτό, τουλάχιστο για μένα, το μόνο που θα μπορούσε να σημαίνει (μετά την αποτυχία του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και της σοσιαλδημοκρατίας) ήταν επιστροφή στις προμαρξιστικές σοσιαλιστικές ουτοπίες, στις ελευθεριακές σοσιαλιστικές παραδόσεις και σ' εκείνα τα «μη επιστημονικά» μέρη του μαρξισμού που εξακολουθούν να είναι και σήμερα ακόμα χρήσιμα (όπως π.χ. η θεωρία της αλλοτρίωσης, η ταξική θεωρία –προσαρμοσμένη στις σημερινές συνθήκες – κτλ.). Η σύνθεση όλων αυτών των στοιχείων και μιας σύγχρονης εννοιολόγησης της σημερινής οικολογικής καταστροφής θα μπορούσε, κατά τη γνώμη μου, να ανανεώσει τη σοσιαλιστική σκέψη. Πιστεύω ότι η μαρξιστική μετατροπή του σοσιαλιστικού προτάγματος σε «επιστήμη» (ανεξάρτητα από τη βασιμότητα του επιστημονικού ισχυρισμού) είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για την αναπαραγωγή νέων ιεραρχικών δομών μέσα στο σοσιαλιστικό κίνημα και για τον ολοκληρωτικό χαρακτήρα καθεστώτων βασισμένων στο μαρξιστικό σοσιαλισμό. Επομένως, μολονότι δέχομαι την ανάγκη συστηματικής ανάλυσης, πέρα από το θετικιστικό εκχυδαϊσμό της ορθόδοξης κοινωνικής επιστήμης, πιστεύω σθεναρά στην αποσύνδεση του απελευθερωτικού προτάγματος από κάθε «επιστημονική» βάση. Πιστεύω επίσης ότι η παράδοση του «σοσιαλιστικού κρατισμού» (δηλαδή του ρεύματος εκείνου μέσα στη σοσιαλιστική παράδοση που θεωρεί ότι η πραγματοποίηση του σοσιαλιστικού προτάγματος μπορεί να γίνει με την κατάκτηση ή τη μεταρρύθμιση του κράτους μάλλον, παρά με την οικοδόμηση από τα κάτω μιας συνομοσπονδίας αυτοδύναμων περιοχών), όχι μόνο απέτυχε στην πράξη αλλά και ελάχιστη σχέση έχει με τις σημερινές συνθήκες. Εννοώ το μαρασμό του κράτους-έθνους και την αντικατάστασή του από ένα υπερεθνικό κράτος (ο «εκδημοκρατισμός» του κράτους μέσω, επί παραδείγματι, της ενίσχυσης των εξουσιών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου δεν έχει, φυσικά, καμιά σχέση με το απελευθερωτικό πρόταγμα).
2. Ομως, στόχος του CNS, όπως για παράδειγμα εκφράζεται στο τεύχος 2, είναι να δημιουργήσει μια «επιστημονική ανταλλαγή απόψεων μεταξύ ατόμων που τοποθετούνται μέσα σε μαρξιστικούς, νεο-μαρξιστικούς, φεμινιστικούς-μαρξιστικούς, οικο-μαρξιστικούς και μετα-μαρξιστικούς λόγους». Απ' αυτή την άποψη, ο ορίζοντας του CNS είναι αρκετά στενότερος από το ευρύτερο φόρον μ στο οποίο αποσκοπεί το δικό μας περιοδικό. Στόχος μας παραμένει να εκδόσουμε ένα ελλη-

νικό περιοδικό το οποίο, όπως το διατυπώσαμε ευθύς εξ αρχής, θα προωθήσει την ανταλλαγή ιδεών όχι μόνο μεταξύ μαρξιστών και συμπαθουντων, αλλά και μεταξύ κοινωνικο-οικολογικών, φεμινιστικών και άλλων αριστερών κινημάτων. Μολονότι ο προσανατολισμός μας βρίσκεται πλησιέστερα προς την κοινωνική οικολογία παρά σε άλλα αριστερά κινήματα, κι αυτό φυσικά αντανακλάται στο κείμενο «Οι Στόχοι μας», έχουμε ωστόσο την πρόθεση να διατηρήσουμε αλώβητη την πολιτική και ιδεολογική αυτονομία μας. Κατά συνέπεια, αν και έχουμε τις επιφυλάξεις μας για το μαρξισμό, θα θέλαμε να δώσουμε μια ολοκληρωμένη άποψη για τον οικο-μαρξισμό στους Ελληνες αναγνώστες. Επίτρεψέ μου να σου εξηγήσω εν συντομία τα περιεχόμενα των πρώτων 10 τευχών του περιοδικού μας ούτως ώστε να σχηματίσεις καλύτερη ιδέα για το πώς στην πράξη (ανεξάρτητα προς τα πού γέρονται οι συμπάθειές μας) το περιοδικό κάθε άλλο παρά σεχταριστικό θα είναι. Σε κάθε τεύχος θα αναπτύσσουμε, ει δυνατόν, ένα μόνο θέμα, το οποίο θα παρουσιάζεται από όσο πιο πολλές διαφορετικές σκοπιές είναι δυνατό, αφήνοντας τους αναγνώστες ελεύθερους να συνάγουν τα συμπεράσματά τους.

3. Πιο συγκεκριμένα: Το θέμα του πρώτου τεύχους είναι «Η Πόλις και η Τοπική Οικονομία» (θέμα πολύ επίκαιο καθώς η Ελλάδα εορτάζει την επέτειο των 2500 χρόνων από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη και τη δημιουργία της Αθηναϊκής Δημοκρατίας). Θα περιέχει άρθρα κοινωνικών οικολόγων και άρθρα από τις εκδόσεις *Development Dialogue* και *New Economics Foundation*, καθώς κι ένα άρθρο δικό μου για τη «Σχέση μεταξύ άμεσης και οικονομικής δημοκρατίας στην αρχαία Αθήνα και η σημασία της σήμερα». Δυστυχώς, δεν μπόρεσα να βρω στο CNS κανένα άρθρο σχετικό μ' αυτό το θέμα για να το συμπεριλάβω στο πρώτο τεύχος. Ωστόσο, σ' όλα τα επόμενα τεύχη σχεδιάζουμε να συμπεριλάβουμε μεγάλο αριθμό άρθρων από το CNS. Το τεύχος 2 θα είναι αφιερωμένο στη μεθοδολογία και σ' αυτό σχεδιάζουμε να συμπεριλάβουμε τη θεωρητική εισαγωγή του τεύχους αρ. 1 του CNS και πιθανόν μια απ' τις μελέτες που έχουν ανακοινωθεί σε συνέδριο σας καθώς και το άρθρο του Ely για τον Ernst Bloch. Σ' άλλα τεύχη θα διαπραγματευθούμε το θέμα «Σοσιαλισμός και Οικολογία», θέμα το οποίο θα βασιστεί σχεδόν εξ ολοκλήρου σε άρθρα από το CNS. Το τεύχος για τον «Οικοφεμινισμό» θα περιλαμβάνει τη συζήτηση στο CNS (τ. 6) πάνω στο θέμα αυτό και πιθανόν τη μελέτη της Rao. Στο τεύχος με θέμα «Περιφερειακή Ανάπτυξη και το Περιβάλλον» σχεδιάζουμε να συμπεριλάβουμε το άρθρο του Faber στο τεύχος 1 του CNS, καθώς και δύο άλλα άρθρα από το τεύχος 6. Στο τεύχος με θέμα την «Τεχνολογία» σχεδιάζουμε να δημοσιεύσουμε άρθρα από τα τεύχη 1, 3 και 5 του CNS. Στο τεύχος για τη «Φύση-Κουλτούρα», άρθρα από τα τεύχη 2 και 4 του CNS, στο τεύχος για τον «Περιβαλλοντισμό» άρθρα από τα τεύχη 2 και 6 του CNS, στο τεύχος με θέμα τα «Οικολογικά Οικονομικά» άρθρα από τα τεύχη 2 και 3 του CNS, κ.λπ.²

2. Σημ. επιμ. Τελικά, το περιοδικό *Κοινωνία και Φύση* δεν ήταν σε θέση να δημοσιεύσει τα άρθρα από το CNS που είχε σχεδιάσει, πρώτον, λόγω της υπερβολικής τιμής που ζητούσαν οι εκδότες του πε-

4. Οπως προκύπτει από τα ανωτέρω, η παράλειψη από το κείμενο «Οι Στόχοι μας» αναφορών στο φεμινισμό και τον Τρίτο Κόσμο δεν οφειλόταν σε καμιά ανάγκη να φανούμε «συνεπείς» προς την κοινωνική οικολογία, αλλά στην πεποίθησή μας ότι η κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο περιλαμβάνει και την κυριαρχία πάνω στις γυναίκες, στο πλαίσιο ιεραρχικών κοινωνικών δομών, καθώς και την κυριαρχία πάνω στον Τρίτο Κόσμο, στο πλαίσιο ενός ιεραρχικού συστήματος παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας.
5. Καθώς βλέπεις, δεν ήταν στην πρόθεσή μας να μειώσουμε τη σημασία που έχει το CNS επειδή, παρά τις επιφυλάξεις μας, νομίζουμε ότι παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του Αριστερού-Πράσινου προβληματισμού. Θα θέλαμε, επομένως, να σου ξητήσουμε τη σύναψη μας συμφωνίας συνεργασίας με το CNS που θα μας επιτρέπει να δημοσιεύουμε τα άρθρα που θα επιλέγουμε από το περιοδικό σας, σύμφωνα μ' όσα ανάφερα πιο πάνω. Θα το εκτιμούσαμε επίσης πάρα πολύ εάν μπορούσες να επανεξετάσεις την απόφασή σου να μη συμμετάσχεις στη Διεθνή Συμβουλευτική Επιτροπή του περιοδικού, στην οποία προτιθέμεθα να καλέσουμε άτομα από πολλές Πράσινες αριστερές τάσεις (New Economics Foundation, TOES, Institute for Social Ecology, Καστοριάδης και άλλα).

Με τις καλύτερες ευχές μου,
Τάκης Φωτόπουλος, editor S&N.

Επιστολή του Jim O'Connor προς τον Τάκη Φωτόπουλο

Σάντα Κρούζ, 6 Δεκεμβρίου 1991

Αγαπητέ Τάκη,

Σ' ευχαριστώ για το διευκρινιστικό σου γράμμα της 4ης Δεκεμβρίου. Είναι σημαντικό να καταβάλλουμε τις καλύτερες προσπάθειές μας για να συζητάμε τα θέματα που εγείρουμε, ακόμα κι όταν δεν μπορούμε να τα επιλύσουμε κατά τρόπο που να είναι αμοιβαία ικανοποιητικός. Είναι σημαντικό και για τους δύο μας να βοηθήσουμε ο ένας τον άλλον ώστε να διαυγάσουμε, όσο είναι δυνατό, τη θεωρία και πρακτική μας. Όλα αυτά είναι σημαντικά για οποιαδήποτε σχέση αναπτυχθεί ανάμεσα στα δύο περιοδικά μας. Ας αρχίσουμε λοιπόν...

Συμφωνώ απόλυτα πως θα πρέπει να ανακτήσουμε ό,τι είναι καλό και χρήσιμο στις σοσιαλιστικές παραδόσεις του παρελθόντος. Το γεγονός και μόνο ότι το κεφάλαιο,

ριοδικού αυτού για την αναδημοσίευσή τους και, δεύτερον, γιατί, μετά την έκδοση της διεθνούς της έκδοσης, αποφασίστηκε ότι η Κ&Φ θα έπρεπε να στηρίζεται σε αδημοσίευτα άρθρα.

τον περασμένο αιώνα, πέρασε από την τυπική στην ουσιαστική «ένταξη» (subsumption) της εργασίας δεν σημαίνει ότι:

Α) το κεφάλαιο σε παγκόσμια κλίμακα δεν εξακολουθεί ακόμα τη διαδικασία «τυπικής ένταξης της εργασίας», όπως π.χ. σε πολλά μέρη της αγροτικής Ινδίας, ή στο Ινδιάνικο Μεξικό, όπου η κυβέρνηση προσπαθεί τώρα να καταργήσει το σύστημα ejido, δημιουργώντας έτσι μια άκληρη τάξη αγροτών κτλ.

Β) ακόμα και στις «αναπτυγμένες» καπιταλιστικές χώρες, όπου έχει ολοκληρωθεί η «ουσιαστική ένταξη της εργασίας» (όπου, δηλαδή, οι ατομικές δεξιότητες, είτε πρόκειται περί υψηλής και προηγμένης ειδίκευσης είτε όχι, είναι κατά το μάλλον ή ήττον άχρηστες έξω από το πλαίσιο της καπιταλιστικής οργάνωσης — για παράδειγμα, η μεγάλη ιδιωτική επιχείρηση είναι «άχρηστη» με την έννοια της ανταλλακτικής αξίας, αν και όχι αναγκαστικά με την έννοια της αξίας χρήσης — διάκριση που κατά ατελή τρόπο έκανε ο Μαρξ) ακόμα λοιπόν και στις χώρες αυτές, όπως στις Ην. Πολιτείες, κοινωνικά κινήματα αμυντικού χαρακτήρα, ή αγώνες ενάντια στην αναδόμηση των συνθηκών παραγωγής (χρήση του αστικού χώρου, παιδεία, χρήση γης, πρότυπα στη γεωργία κτλ.) δεν είναι «μαρξιστικοί», με την παραδεδεγμένη έννοια του όρου, αλλά μάλλον εμπεριέχουν όλα τα είδη πρακτικών. Πρόκειται για αγώνες και για κινήματα που, είτε είναι ουτοπικά είτε όχι, μπορούν να διδαχθούν — και σε ορισμένες περιπτώσεις στις Ην. Πολιτείες έχουν διδαχτεί — από τις ωριαστικές, ελευθεριακές και σοσιαλιστικές παραδόσεις του παρελθόντος. Κατά συνέπεια ως προς αυτό το θέμα που θίγεις δεν έχω κανένα πρόβλημα. «Ο πλουραλισμός» (όχι με την έννοια του αμερικανικού πολιτικού συστήματος — απ' αυτή την άποψη μόνο οι οπαδοί της αστικής ιδεολογίας βλέπουν πλουραλισμό εκεί όπου στην πραγματικότητα δεν πρόκειται παρά μόνο για ταξική πολιτική) με την έννοια της ύπαρξης πολλών εναλλακτικών προτύπων — κοινοτικές κοοπερατίβες, εργατικές κοοπερατίβες, ατομική ιδιοκτησία, δηλαδή μη κληρονομική ιδιοκτησία, κοινωνικοποιημένες και εθνικοποιημένες επιχειρήσεις κτλ., κτλ. — έχει από κάθε άποψη νόημα. Μονοδιάστατα πρότυπα παντός τύπου — είτε πρόκειται για πρότυπα κοινοτικής ιδιοκτησίας και ελέγχου των μέσων παραγωγής και κοινοτικής διεύθυνσης της εργασίας, που υποστηρίζει ο Bookchin είτε, στο άλλο άκρο, πρότυπα εθνικοποίησης της βιομηχανίας σ' όλα τα μέτωπα — δεν έχουν για μένα κανένα νόημα.

Αναφορικά με το μαρξισμό σαν «επιστήμη», μπορώ να πω ότι για μένα ο μαρξισμός υπήρξε μια μέθοδος σκέψης, ένας τρόπος του σκέπτεσθαι, που μας επιτρέπει να δούμε κάτω από την επιφάνεια, κάτω από το φετιχισμό των εμπορεύματος και του κεφαλαίου, (δηλαδή κάτω από τις φαινομενολογικές μορφές της ζωής), την αλλοτρίωση από τη ζωή, το φετιχισμό της αγοράς (όπως π.χ. στην περίπτωση των «ελεύθερων αγορών», ή της «οικονομίας της αγοράς») κτλ. Ποτέ μου δεν πίστεψα ότι ο μαρξισμός είναι μια επιστήμη με την έννοια ότι έχει ικανότητες πρόβλεψης για ο, τιδήποτε εκτός από τις κινήσεις του κεφαλαίου — αλλά ακόμα και απ' αυτή την άποψη ο μαρξισμός για μένα υπήρξε μια θεωρία *a priori* (εάν συμβεί αυτό, τότε

έπεται...). Πριν από πολύ καιρό έγραψα για τον Μαρξ και άλλους θεωρητικούς του 19ου αιώνα ότι ανέπτυξαν θεωρίες υποθετικές, που ίσχυαν δηλαδή υπό ορισμένους όρους, όπως π.χ. ο Μαρξ για τους όρους της καπιταλιστικής συσσώρευσης, ο Βέμπερ για τους όρους της νόμιμης κυριαρχίας και ο Durkheim για τους όρους της κοινωνικής αλληλεγγύης. Ουδέποτε επίσης έδωσα πίστη στην κομματική γραμμή ότι η επανάσταση είναι λίγο πολύ αναπόφευκτη, ότι οι εργάτες, προσδιοριζόμενοι ως σύνολο ανθρώπων από το ρόλο τους στην παραγωγική διαδικασία, είναι αυτοί που ξάνουν την επανάσταση, κτλ. Σαφώς, η εργατική τάξη, όποια κι αν είναι η κοινωνική της διαστρωμάτωση και διαφοροποίηση, αποτελεί την πλειοψηφούσα τάξη στις περισσότερες καπιταλιστικές χώρες στις οποίες ο καπιταλισμός έχει εγκατασταθεί εδώ και πολύ καιρό, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι οι εργάτες δεν είναι κι αυτοί πολίτες, άνθρωποι με οικογένειες, ή ότι δεν ανήκουν σε ομάδες με συγκεκριμένη κοινωνική θέση (π.χ. οι μάυροι ως καταπιεσμένες μειονότητες στις Ην. Πολιτείες), κτλ. Επομένως, η πορεία της κοινωνικής πάλης και αλλαγής και, σε τελική ανάλυση, της επανάστασης, ουδέποτε ακολούθησε αυτό που οι περισσότεροι θα αποκαλούσαν «μαρξιστικό» μονοπάτι. Στην Κούβα, για παράδειγμα, ο λανθάνων εφεδρικός στρατός της εργασίας (οι φτωχοί και οι καταπιεσμένοι καλλιεργητές του καφέ) ήταν εκείνος που ηγήθηκε στην επανάσταση στις σχέσεις παραγωγής (απετέλεσαν δηλαδή την πρώτη κοινωνική βάση του Κάστρο). Και μετά, όταν ο Κάστρο πήρε την εξουσία, ήταν ο ενεργός εφεδρικός στρατός, δηλαδή οι άνεργοι των πόλεων, οι υπο-απασχολούμενοι κτλ. που έριξαν το βάρος τους στο βάθαιμα της επανάστασης στις σχέσεις παραγωγής. Και μόνο, πολύ αργότερα, μετά από πολλούς αγώνες, το παραγωγικό εργατικό δυναμικό (δηλ. οι πλήρως απασχολούμενοι) στις πόλεις άρχισαν την επανάσταση στις παραγωγικές δυνάμεις (επανάσταση που έχει μια πολύ πιο ενδιαφέρουσα ιστορία απ' τους συνήθεις απολογισμούς για τα επιτεύγματα της Κούβας). Σε κάθε βήμα σ' αυτήν την πορεία, θέματα που καμιά ή ελάχιστη σχέση έχουν με τον τόπο δουλειάς και τον «κοινωνικοποιημένο εργαζόμενο», ιδιαίτερα δε το πρόβλημα της γης, της υγείας και της παιδείας, των πολιτιστικών πρακτικών κτλ. ήταν κρίσιμα. Δεν προβάλλω την Κουβανική Επανάσταση ως πρότυπο για άλλες χώρες. Κάθε άλλο. Απλώς δίνω μια σύντομη περιγραφή της επαναστατικής διαδικασίας σε μια χώρα όπου πλειοψηφεί η εργατική τάξη, μιας διαδικασίας που είναι δύσκολο να περιγραφεί με τη χρήση των συνηθισμένων μαρξιστικών κατηγοριών. Για μένα, επομένως, η «επιστήμη» στον Μαρξ έγκειται βασικά στην κριτική του καπιταλισμού, από θεωρητική άποψη. Η πρακτική κριτική προσέλαβε πολλές μορφές, μερικές με καλά ιστορικά αποτελέσματα, μερικές με κακά.

Ως εδώ έχει καλώς, θα μπορούσε να σκεφτείς. Πού διαφωνούμε λοιπόν; Και πόσο βαθιά πάει αυτή η διαφωνία; Νομίζω ότι η διαφωνία αφορά τις παρατηρήσεις σου για την «παράδοση του σοσιαλιστικού κρατισμού». Συμφωνώ πως η παράδοση αυτή «θεωρεί ότι η πραγματοποίηση του σοσιαλιστικού προτάγματος μπορεί να γίνει μέσα από την κατάκτηση... (του) κράτους». Δεν υπάρχει πρόβλημα εδώ. Άλλα, κι αυτό το πιστεύω απόλυτα, δεν συμφωνώ ότι «η μεταρρύθμιση του κράτους» (τουλάχιστον

όπως εννοώ εγώ την έκφραση αυτή) «απέτυχε στην πράξη» κι ότι «ελάχιστη σχέση έχει» σήμερα. Απ' όσα γνωρίζω, κι αυτό είναι το αγαπημένο μου θέμα, ουδέποτε υπήρξε κοινωνικό κίνημα το οποίο να τάχτηκε υπέρ του εκδημοκρατισμού του κράτους, που είναι αυτό που εννοώ εγώ με τη λέξη «κμεταρρύθμιση». Πριν από πολλά χρόνια στο Ηνωμένο Βασίλειο, ο Τόνυ Μπεν ήταν υπουργός Βιομηχανίας Εργατικής Κυβερνησης και όταν τον ρώτησαν ποια ήταν τα σχέδιά του είπε τα εξής : «έχουμε εθνικοποιήσει τη βιομηχανία, τώρα πρέπει να την κοινωνικοποιήσουμε». Πολύ σύντομα τον απομάκρυναν από τη θέση του και τον «προήγαγαν» σε υπουργό Ενέργειας! Το θέμα αυτό ενός δημοκρατικού κράτους συζητείται επί μακρόν μέσα στο αριστερό κίνημα σαν ένα είδος μυστικού Λόγου. Ο ίδιος, έχω συμμετάσχει σε πολλούς αγώνες για τον εκδημοκρατισμό του κράτους. Σ' αυτή την πολιτική πιστεύω. Κι αυτή η πολιτική είναι πολύ ωιζοσπαστική για να την ασπαστούν οι σοσιαλ-δημοκράτες, όχι όμως αρκετά ωιζοσπαστική για να την υιοθετήσουν οι αναρχικοί. Ας είναι. Είτε συμφωνείς είτε όχι μ' αυτήν την πολιτική (σέβομαι την άποψή σου για «οικοδόμηση από τα κάτω μιας συνομοσπονδίας αυτοδύναμων περιοχών», άποψη που νομίζω ότι είναι πολύ αξιόλογη), γεγονός είναι ότι οι προσωπικές πολιτικές μου απόψεις δεν είναι οι απόψεις του CNS, δηλαδή το CNS δεν είναι όργανο οποιουδήποτε υπάρχοντος κινήματος για τον εκδημοκρατισμό του κράτους με διάφορους τρόπους. Εννοώ ότι το CNS δεν μπορεί να συνδεθεί με καμιά ιδιαίτερη πολιτική τάση μέσα στο ευρύτερο κόκκινο-πράσινο φάσμα. Άλλα, αν κατάλαβα σωστά το πρόσφατο γράμμα σου, το περιοδικό σας θα πάρει θέση υπέρ της συνομοσπονδίας αυτοδύναμων περιοχών. Εννοώ ότι κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να είναι μόνο δική σου προσωπική άποψη αλλά και η άποψη του περιοδικού. Εάν έχω δίκαιο στην εκτίμηση αυτή (και ελπίζω να κάνω λάθος!) τότε μπορείς για καταλάβεις γιατί το CNS είναι αδύνατο να «αδελφοποιηθεί» με το δικό σας περιοδικό. Ας τονίσω ότι ο κύριος λόγος δεν είναι ότι οι δυο μας προσωπικά υιοθετούμε διαφορετική εκδοχή περί του τι είναι η πολιτική, ή περί τίνος θα έπρεπε να είναι, αλλά μάλλον το γεγονός ότι το CNS επιθυμεί να είναι ανοιχτό και πρέπει να είναι ανοιχτό όχι μόνο στη δική μου άποψη αλλά και στη δική σου — όχι μόνο σε σχέση με την ευκαιριακή φιλοξενία ορισμένων άρθρων ή συζητήσεων, αλλά ως θέμα αρχής. Με διαφορετικά λόγια, το «օρθό» πολιτικό μονοπάτι παραμένει ένα πρόβλημα, το οποίο δεν έχει ακόμα βρει τη λύση του. Κατά συνέπεια, απ' αυτήν την άποψη, πρέπει να μας διακρίνει ένα οικουμενικό πνεύμα και μια οικουμενική πρακτική.

Σχετικά με το απόσπασμα που αναφέρεις από το τεύχος 2 του CNS, ομολογώ ότι θα το ξανάγραφα σήμερα για να συμπεριλάβω διάφορα ρεύματα μη αστικού υλιστικού φεμινισμού, οικοφεμινιστικής σκέψης, αναρχικής σκέψης — στο βαθμό που δεν είναι δογματική (όπως είναι, και πολύ μάλιστα, στις Ην. Πολιτείες), ωιζοσπαστικής σοσιαλδημοκρατικής σκέψης — στο βαθμό που αντιμετωπίζει ευθέως το οικολογικό θέμα κτλ., για να μην αναφερθώ σε «κάποια ρεύματα» μετα-μαρξισμού που μνημονιύσανε στο τεύχος 2. Αναφέρομαι σε κάποια ρεύματα μετα-μαρξισμού, γιατί μεγάλο τμήμα του μετα-μαρξιστικού κινήματος αποδεικνύεται στην ουσία μια άλλη μορφή

δογματισμού, ενός ιδεαλιστικού δογματισμού αυτή τη φορά, που, για μερικούς «θεωρητικούς» του, με μεγάλη ευκολία, μετατρέπεται σε προ-χεγκελιανό παθητικό ιδεαλισμό!

Συνεχίζοντας την ανάγνωση της επιστολής σου και μένοντας στην παράγραφο 2, εξακολουθεί να μην είναι για μένα σαφές εάν το περιοδικό σας έχει σαν κύριο στόχο του (και φυσικά όλοι μας πρέπει να θέτουμε ορισμένες προτεραιότητες στη συντακτική μας δουλειά) την προώθηση της κοινωνικής οικολογίας ή αν κύριος στόχος είναι η ανάπτυξη γενικά του κόκκινου-πράσινου προτάγματος, χωρίς προκαθορισμένα αποτελέσματα. Τάχη, φίλε μου, το κείμενο «Οι Στόχοι μας» είναι τόσο πολύ κοντά στην κοινωνική οικολογία ώστε το CNS αδυνατεί να συμφωνήσει στην «αδελφοποίηση» των δύο περιοδικών. Ενα ερώτημα δοκιμασίας που θα έβαζα στον εαυτό μου είναι: θα ενδιαφερόμουν να δημοσιεύσω το κείμενο «Οι Στόχοι μας» στο CNS; Η απάντηση, είναι, στη σημερινή μορφή του, «όχι». Κι ο λόγος δεν είναι ότι πρόκειται για ένα κείμενο κοινωνικής οικολογίας. Θέλουμε να δημοσιεύσουμε κείμενα κοινωνικής οικολογίας. Εχουμε σχεδιάσει το περίγραμμα μιας συμπαθητικής κριτικής για το έργο του Bookchin (δυστυχώς το μεγαλύτερο μέρος του καταστράφηκε από τη φωτιά που πιάσαμε) ενώ ο ίδιος ο Murray συμφώνησε να γράψει μια ανταπάντηση στην κριτική αυτή. Μάλιστα, μας έδωσε κι ένα κείμενο να το χρησιμοποιήσουμε για δημοσιότητα. Στην πραγματικότητα ο Bookchin διάκειται πιο φιλικά απέναντι στο CNS σε σχέση με το Commoner, που κάποιος τρίτος θα περιμένει λογικά να είναι πλησιέστερα προς το CNS σε σχέση με το Bookchin. Άλλα ο Commoner, παρά την κεντρική σημασία που έχει για το περιβαλλοντικό κίνημα εδώ, παραμένει οπαδός της θεωρίας και της πρακτικής που υποστηρίζει τις αλλαγές «από πάνω». Το CNS είναι βασικά περιοδικό που ξεκινά από τη βάση. Ο Commoner το γνωρίζει και αρνείται να μας δώσει υλικό για δημοσιότητα. Και, είναι γνωστό ότι, τουλάχιστο μια φορά, μίλησε και εναντίον του CNS! Θέλουμε, όμως, να δημοσιεύσουμε κείμενα κοινωνικής οικολογίας όχι απλώς σαν κείμενα διακηρύξεων αρχών ή θέσεων. Οσοι ενδιαφέρονται για τέτοια κείμενα στις Hn. Πολιτείες μπορούν να διαβάσουν όλες τις αρχές της κοινωνικής οικολογίας και τις προγραμματικές της διακηρύξεις που επιθυμούν στο Left Green Notes / Newsletter, το Regeneration και τα έργα του ίδιου του Murray. Εμείς θέλουμε να δημοσιεύσουμε κείμενα κοινωνικής οικολογίας που υπεισέρχονται στις ουσιαστικές συζητήσεις του καιρού μας, για να δούμε εάν μπορούν να διαυγάσουν τα μεγάλα θέματα της εποχής μας, να διαπιστώσουμε τι δύναμη υπάρχει στη μέθοδο της κοινωνικής οικολογίας κτλ... Το κείμενο «Οι Στόχοι μας» δεν είναι τέτοιου είδους. Είναι μάλλον ένα κείμενο προγραμματικό, ένα ντοκουμέντο μάλλον παρά ένα κείμενο συζήτησης.

Ετσι όταν λες ότι «το περιοδικό μας κάθε άλλο παρά σεχταριστικό θα είναι» δεν είναι ότι δεν σε πιστεύω! Μόνο που κάτι τέτοιο δεν αντανακλάται στο κείμενο «Οι Στόχοι μας». Κάθε σκεπτόμενος, πεπειραμένος και νοήμων αναγνώστης που θα διαβάσει το κείμενο «Οι Στόχοι μας» θα συνδέσει το περιοδικό σας με την κοινωνική

οικολογία. Είναι τόσο καλό!!! Τόσο καλό ως διακήρυξη των θέσεων της κοινωνικής οικολογίας!

Αναφορικά με το περίγραμμα των περιεχομένων των μελλοντικών τευχών του περιοδικού σας, όπως διατυπώνονται στην επιστολή σου, νομίζω ότι οι επιλογές σας είναι σωστές. Νομίζω επίσης ότι το άρθρο για την Bormida Valley, που έχει μεταφραστεί από το ιταλικό CNS, θα ήταν ιδανικό για το πρώτο τεύχος του περιοδικού σας (υποθέτοντας ότι το κείμενο «Οι Στόχοι μας» θα αναδιαρθρωθεί διαφορετικά), εφόσον προσπαθεί να διαπραγματευθεί, όχι μ' ένα δογματικό κοινωνικό οικολογικό τρόπο, το θέμα της αυτο-κυβέρνησης στη βάση, μιας «νέας στροφής» στην ιταλική πολιτική.

Και μια τελευταία επισήμανση. Ανεξάρτητα απ' το αν η παράλειψη των γυναικών και του Νότου απ' το κείμενο «Οι Στόχοι μας» οφείλεται ή όχι σε «οποιαδήποτε ανάγκη συνέπειας προς την κοινωνική οικολογία», δηλαδή ανεξάρτητα από προθέσεις και κίνητρα, η παράλειψη αυτή πάντα γίνεται στα πολιτικά ντοκουμέντα της κοινωνικής οικολογίας κι επομένως το αναγνωστικό κοινό θα ταυτίσει το κείμενο αυτό με τις θέσεις της κοινωνικής οικολογίας. Η διαφορά εδώ βρίσκεται μεταξύ προθέσεων και αποτελεσμάτων (σκόπιμων ή όχι). Για μάς είναι κρίσιμο να είμαστε σαφείς για την κεντρική σημασία του μη αστικού υλιστικού φεμινισμού, καθώς και των αγώνων και της μοίρας του Νότου, όπου, στο κάτω κάτω, ζουν οι περισσότεροι άνθρωποι σήμερα, κάτω από πολύ άσχημες συνθήκες γενικά. Γι' αυτό, για μάς, έχει μεγάλη σημασία να είμαστε πολύ σαφείς για τους αγώνες και τη μοίρα του Νότου, όπου ο καπιταλισμός έχει πράγματι καταστρέψει τα πάντα.

Ελπίζοντας ότι θα επικοινωνήσεις σύντομα μαζί μου.

Με τις καλύτερες ευχές,
Jim O'Connor.

Επιστολή του Τάκη Φωτόπουλου προς τον Jim O'Connor

Λονδίνο, 9 Δεκεμβρίου 1991

Αγαπητέ Jim,

Σ' ευχαριστώ πολύ για το γράμμα που μου έστειλες με ημερομηνία 6 Δεκ. το οποίο έλαβα χθες και το οποίο βοηθά στην περαιτέρω διευρύνιση πολλών πραγμάτων.

Αρχίζοντας από την τελευταία επισήμανσή σου σχετικά με το άρθρο για την Bormida Valley, σ' ευχαριστώ που μου το υπέδειξες και εάν το άρθρο μπορεί να μεταφραστεί έγκαιρα για δημοσίευση στο πρώτο τεύχος (η μετάφραση των άλλων άρθρων που θα δημοσιευθούν είναι ήδη σε προχωρημένο σημείο) τότε θα το συμπεριλάβουμε.

Αναφορικά με τις πολύτιμες θεωρητικές επισημάνσεις σου νομίζω ότι εξακολου-

θούν να παραμένουν σημαντικές διαφορές μεταξύ μας οι οποίες, ωστόσο, δε θα έπρεπε να αποτελέσουν εμπόδιο για κάποιας μορφής χρήσιμη συνεργασία μεταξύ των δύο περιοδικών. Σύντομα αναφέρω τα εξής:

1. Κατ' αρχήν σε σχέση με το μεθοδολογικό θέμα, μολονότι συμφωνώ με το επιχείρημα που παραθέτεις στη μελέτη σου «Εξωτερικοί φυσικοί όροι παραγωγής, το Κράτος και Πολιτική Στρατηγική», για την ανάγκη καταφυγής στην πολιτική οικονομία όταν αναλύουμε την οικονομική / οικολογική κρίση, δεν πιστεύω ότι οι μαρξιστικές οικονομικές κατηγορίες και μεθοδολογία αποτελούν τα πιο χρήσιμα εργαλεία γι' αυτό το σκοπό. Νομίζω ότι αυτό που απαιτείται επειγόντως είναι η ανάπτυξη μιας νέας «υποκειμενιστικής» Πολιτικής Οικονομίας, όπου το υποκείμενο (κοινωνικές τάξεις/ομάδες και οι προκύπτουσες εξουσιαστικές σχέσεις) τοποθετείται στο επίκεντρο της ανάλυσης. Από την άλλη μεριά, η μαρξιστική Πολιτική Οικονομία, για να είναι «επιστημονική» (με τους δικούς της νόμους κτλ.), θέτει στο επίκεντρο της ανάλυσης τις σχέσεις παραγωγής, με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να μεταβάλλονται απλώς σε «αποτελέσματα» των διάφορων πρακτικών (βλ. πχ. το άρθρο του Norman Geras στο *New Left Review* τ. 71). Μολονότι η δική σου προσφυγής προσπάθεια «προσαρμογής» της μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας στις σημερινές συνθήκες καλύπτει αρκετό έδαφος προς την κατεύθυνση να τεθούν οι κοινωνικές ομάδες στο επίκεντρο της ανάλυσης (ιδιαίτερα όταν κάνεις λόγο για πολιτικοποίηση των όρων της καπιταλιστικής παραγωγής — αλλά το «τίμημα» που πληρώνεις είναι η απροσδιοριστία, πράγμα που καθιστά αμφισβητήσιμο το εάν ο μαρξισμός μπορεί πλέον να λειτουργεί ακόμα και σαν υποθετική θεωρία) εντούτοις, δεν μπορώ να δω πώς θα μπορούσε κανείς να συμφιλιώσει τη βασική αντίφαση που υπάρχει στη μαρξιστική θεωρία της αξίας. Την αντίφαση δηλαδή, που ορθώς τονίζει ο Καστοριάδης, μεταξύ του ρόλου του υποκειμενικού στοιχείου απ' τη μία μεριά και των αντικειμενικών παραγόντων απ' την άλλη. Περαιτέρω, κάθε «αντικειμενιστικός / επιστημονικιστικός» τύπος ανάλυσης, όχι μόνο υποβαθμίζει το ρόλο της κοινωνικής πάλης, αλλά εύκολα επίσης δημιουργεί διαιρέσεις στα αντισυστημικά κινήματα, μεταξύ «αυτών που γνωρίζουν» (η πρωτοπορεία κτλ.) και των υπολοίπων, με τα τραγικά αποτελέσματα που όλοι είδαμε στην Ανατολική Ευρώπη.
2. Αναφορικά με το πρόβλημα της πολιτικής στρατηγικής, θεωρώ το απελευθερωτικό πρόταγμα σα μια διαδικασία που υλοποιείται κατά στάδια. Επομένως, σ' ένα μεταβατικό στάδιο, θα συμφωνούσα με τον αντικειμενικό στόχο του «εκδημοκρατισμού του κράτους», μέσω της σύνθεσης του τοπικού με το κεντρικό στοιχείο. Οπως ορθά επισημαίνεις, κάτι τέτοιο θα απαιτούσε ένα πλουραλισμό προτύπων (κοινωνικές κοοπερατίβες, εργατικές κοοπερατίβες κτλ.). Ωστόσο, πιστεύω ότι αυτά θα μπορούσαν να αποτελούν μόνο τη μεταβατική φάση προς τον τελικό αντικειμενικό στόχο της κατάργησης όχι μόνο της εκμετάλλευσης αλλά και της κυριαρχίας του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο και τη Φύση. Μ' άλλα λόγια, φρονώ ότι μόνο

στο πλαίσιο της κατάργησης κάθε μορφής ιεραρχικών δομών (συμπεριλαμβανομένου και του κράτους) και της δημιουργίας συνθηκών ατομικής και συλλογικής αυτονομίας, μπορούμε να μιλάμε σοβαρά για απελευθερωτικό πρόταγμα. Το κείμενο «Οι Στόχοι μας» θέτει ακριβώς αυτόν τον τελικό αντικειμενικό στόχο για να ορίσει το απελευθερωτικό πρόταγμα. Επομένως, για μάς, ο στόχος αυτός δεν αντιπροσωπεύει απλώς μια «τάση» ανάμεσα στις άλλες αλλά το ίδιο το περιεχόμενο αυτού του προτάγματος και γι' αυτό το λόγο δεν τον ταυτίζουμε με την κοινωνική οικολογία. Εντούτοις, πολλά σημαντικά θέματα αφέθηκαν σκόπιμα ανοιχτά για περαιτέρω συζήτηση και κατά συνέπεια δεν συμπεριλήφθηκαν στο κείμενο «Οι Στόχοι μας». Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για το πρόβλημα της μεταβατικής περιόδου (η στρατηγική σας εκδημοκρατισμού του κράτους θα μπορούσε να είναι σχετικά πολύ χρήσιμη). Ισχύει επίσης για το ίδιο το πρόβλημα σχετικά με το εάν ο τελικός αντικειμενικός σκοπός θα πραγματοποιηθεί μέσω της δημιουργίας μιας συνομοσπονδίας οικονομικά αυτοδύναμων περιφερειών, ή μέσω κάποιας άλλης μορφής κοινωνικής οργάνωσης (αν και προσωπικά τάσσομαι υπέρ της συνομοσπονδίας) κτλ.

3. Συμφωνώ με την επισήμανσή σου να καταστούν σαφή τα θέματα του φεμινισμού και του Νότου και το κείμενο «Οι Στόχοι μας» θα τροποποιηθεί ανάλογα.
4. Από τα παραπάνω είναι προφανές ότι σκοπός του κειμένου «Οι Στόχοι μας» ήταν απλώς να ορίσει σε γενικές γραμμές το ίδιο το απελευθερωτικό πρόταγμα, αφήνοντας ανοιχτά όλα τα θέματα πολιτικής στρατηγικής, μεθοδολογίας κτλ. Αυτός είναι ο λόγος που σαφώς διατυπώνεται η άποψη ότι η πραγματοποίηση του απελευθερωτικού προτάγματος θεωρείται σαν το τελικό αποτέλεσμα μιας σύνθεσης των αυτόνομων-δημοκρατικών, των σοσιαλιστικών και των φιλοσοπαστικών πράσινων παραδόσεων. Κι αυτός είναι επίσης ο λόγος που σε κάθε τεύχος του περιοδικού θα καταβληθεί συνειδητή προσπάθεια να καλυφθούν όλα τα θέματα και από την οικοσιαλιστική άποψη και από την άποψη της κοινωνικής οικολογίας.

Ελπίζω να επικοινωνήσεις μαζί μου σύντομα.

Με τις καλύτερες ευχές,
Τάκης Φωτόπουλος.

Επιστολή του Τάκη Φωτόπουλου προς τον Jim O'Connor

Λονδίνο, 11 Ιανουαρίου 1992

Αγαπητέ Jim,

Σου στέλνω το τελικό σχέδιο του κειμένου «Οι Στόχοι μας» που μόλις ενέκρινε η Συντακτική Επιτροπή του περιοδικού. Θα ήθελα επίσης να επωφεληθώ της ευκαιρίας αυτής και να σ' ευχαριστήσω για τα χρήσιμα σχόλια που έκανες πάνω στο πρώτο

σχέδιο των «Στόχων», πράγμα που μάς βοήθησε στη διαμόρφωση της τελικής εκδοχής του.

Οπως σε πληροφόρησα με το πρόσφατο fax που σου έστειλα, η Επιτροπή αποφάσισε το περιοδικό να μη γίνει «αδελφή» έκδοση οποιασδήποτε ξένης έκδοσης και ότι επιθυμεί να έχει σχέσεις στενής συνεργασίας με το CNS, το Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας, το New Economics Foundation (NEF - Ιδρυμα Νέας Οικονομικής) στο Hv. Βασίλειο (παρεπιμπτόντως, ο James Robertson του NEF, πολύ γνωστός συγγραφέας εδώ σε θέματα ριζοσπαστικής πράσινης οικονομικής, βρήκε «εξαιρετικό» το προηγούμενο σχέδιο του κειμένου «Οι Στόχοι μας»), και πιθανόν με το Left Green Network. Σε παρακαλώ να μάς γνωστοποιήσεις εάν εσύ και η Μπάρμπαρα θα θέλατε τελικά να συμμετάσχετε στη Διεθνή Συμβουλευτική Επιτροπή του περιοδικού μας. Οπωσδήποτε, προσβλέπουμε στη στενή συνεργασία στο μέλλον.

Με τις καλύτερες ευχές,
Τάκης.

Επιστολή του Jim O'Connor στον Τάκη Φωτόπουλο

Σάντα Κρουζ, 11 Ιανουαρίου 1992

Αγαπητέ Τάκη,

Η επιστολή μου αυτή θα είναι σύντομη καθώς έχω ήδη ξιδέψει πολύ απ' τον περιορισμένο χρόνο και την ενέργεια που διαθέτω στην αλληλογραφία μας. Το νέο κείμενο «Οι Στόχοι μας» είναι για μένα απαράδεκτο. Παραμένει σαφώς «Μπουκουνικό» και αν συμφωνούσα μ' αυτό δε θα μου έμενε τίποτα άλλο παρά να προσχωρήσω στον Bookchin και στο Left Green Network (Αριστερό Πράσινο Δίκτυο) εδώ. Πράγμα που φυσικά δε θα κάνω διότι αυτοί (και εσείς) είστε δογματικοί. Και δεν υπάρχει χώρος στην εργάσιμη ζωή μου ή στην ιστορία, κατά τη γνώμη μου, για δογματικούς οποιασδήποτε απόχρωσης. Εχετε ήδη προδικάσει εναλλακτικά σχέδια και λύσεις. Κι αυτό δεν είναι πρόβλημα για μένα, προσωπικά δεν διακυβεύω τίποτα, αλλά μου προξενεί λύπη. Δεν θέλω όμως να συνδεθώ με καμιά προσπάθεια που σπεύδει τόσο να προδικάσει. Οπως σου έγραψα, η «γραμμή» που εκπροσωπείς είναι ήδη αυτοκαταστροφική στις Hv. Πολιτείες. Κάνε την έρευνά σου και θα καταλάβεις τι προσπάθησα να σου εξηγήσω.

Δεν εκτιμώ καθόλου τις «κινήσεις» που κάνετε στην προσπάθειά σας να χρησιμοποιήσετε το όνομά μου για τους δογματικούς σκοπούς σας. Εννοώ τις παρατηρήσεις σου περί «μεταβατικού σταδίου», όπου αναφέρεις ότι ίσως υποστηρίζετε τον «σοσιαλιστικό εκδημοκρατισμό» εάν αυτός είναι συνεπής με τον ελευθεριακό κοινοτισμό (γιατί δεν λέτε αναρχοκομμουνισμό, που είναι και οι πραγματικές λέξεις — ο

Bookchin χρησιμοποιεί τον ελευθεριακό κοινοτισμό σαν προπέτασμα). Πρόκειται για ένα μεγάλο «εάν». Για παράδειγμα, αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι δε θα υποστηρίζατε κινήσεις μέσα στα ευρωπαϊκά κοινοβούλια και στο Κογκρέσο των Ην. Πολιτειών ενάντια στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και τις πολιτικές του που καταστρέφουν τον Τρίτο Κόσμο, διότι μια τέτοια υποστήριξη θα ισοδυναμούσε με στήριξη της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Αυτό για μένα αποτελεί μια τελείως ανεύθυνη, ναι, ανήθικη θέση. Ο Bookchin τουλάχιστον λέει «όχι πολιτική πέρα από το κοινοτικό επίπεδο». Είναι συνεπής, «συνεκτικός» (λέξη που προτιμά ο ίδιος), πράγμα που σέβομαι, μολονότι φυσικά διαφωνώ.

Υπάρχουν πολλά άλλα προβλήματα με το κείμενο «Οι Στόχοι μας» αλλά ήδη έχω ξοδέψει πάρα πολύ χρόνο με το θέμα αυτό. Σ'ένα πράγμα όμως δεν μπορώ να αντισταθώ και θα το πω — στην κοινωνική οικολογία «οι ελευθεριακές κοινοτικές συνομοσπονδίες» δεν «αμφισβητούν την κρατική εξουσία». Η γραμμή είναι ότι αναπτύσσονται αυτόνομα, ελπίζοντας στο μαρασμό της κρατικής εξουσίας.

Ετσι, ευγενικά, και με σεβασμό προς εσένα προσωπικά, κλείνω απ' την πλευρά μου την αλληλογραφία μας.

Ειλικρινά,
Jim O'Connor.

Επιστολή του Τάκη Φωτόπουλου προς τον Jim O'Connor

Λονδίνο, 23 Ιανουαρίου 1992

Αγαπητέ Jim,

Σ' ευχαριστώ για την επιστολή σου με ημερομηνία 11 Ιανουαρίου που μόλις έλαβα.

Θα ήθελα απλώς να εκφράσω τα συναισθήματά μου για την επιστολή σου αυτή και ιδιαίτερα να απαντήσω στην κατηγορία περὶ «δογματισμού» εκ μέρους μας. Οπως αντιλαμβάνομαι, ο δογματισμός μας συνίσταται, πρώτον, στο γεγονός ότι θέτουμε σαν αντικεμενικό μας στόχο μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης που βασίζεται στην άμεση δημοκρατία (αντί να αφήνουμε το θέμα ανοιχτό, δηλαδή να μην προσφέρουμε κανένα νέο «όραμα») και, δεύτερον, ότι δεν βλέπουμε (σ' αντίθεση με σένα) το κράτος σαν το κυριότερο μέσο που οδηγεί σε μια οικολογική κοινωνία. Ωστόσο, ακριβώς οι ίδιες θέσεις πάνω σ' αυτά τα δύο θέματα έχουν υιοθετηθεί από τους ομόλογούς σου οικοσοσιαλιστές στην Ευρώπη (βλ. το οικοσοσιαλιστικό μανιφέστο του P. Juquin και άλλων) γεγονός που σημαίνει ότι ο δογματισμός μπορεί να είναι πολύ πιο ενδημικός στην άλλη μεριά του Ατλαντικού. Περαιτέρω, δεν μπορώ να καταλάβω πώς ένα περιοδικό θα μπορούσε να είναι δογματικό και ταυτόχρονα να διακηρύγτει ότι θα διαθέτει περίπου το μισό χώρο του στη δημοσίευση άρθρων από το CNS! Από την άλλη

μεριά, δεν έχω δει πολλά άρθρα γραμμένα από κοινωνικούς οικολόγους, ή από άλλες τάσεις μέσα στο Αριστερό Πράσινο κίνημα (που δεν είναι κοντά στην προβληματική σας) να δημοσιεύονται στο CNS.

Αναφορικά με το παράδειγμα που δίνεις για να δείξεις ότι η θέση μας είναι «τελείως ανεύθυνη, ναι, ανήθικη» νομίζω ότι αντανακλά μια πλήρη παρανόηση του κειμένου «Οι Στόχοι μας». Η προσθήκη στο σχέδιο του κειμένου μιας παραγράφου σχετικά με τη μεταβατική φάση δεν αποσκοπούσε να κάνει κάποια «κίνηση» προς τη δική σου θέση, αλλά να εκφράσει τις αμφιβολίες μας για τη θέση ότι μπορεί να αγνοηθεί «η πολιτική πέρα από το κοινοτικό επίπεδο», όταν μια τέτοια πολιτική επηρεάζει θεμελιακά όχι μόνο την καθημερινή ζωή των λαών του Νότου και του Βορρά, αλλά και την ίδια την πολιτική που θα θέλαμε να προωθήσουμε στο κοινοτικό επίπεδο. Ο όρος ότι «θα υποστηρίζουμε το σοσιαλιστικό εκδημοκρατισμό... στο βαθμό που είναι συμβατός με τον ελευθεριακό κοινοτισμό» (παρεπιμπτόντως, είναι ο αναρχοκομμουνισμός προσβλητικός όρος;) απλώς σημαίνει ότι δε θα μπορέσουμε να υποστηρίζουμε μια μορφή δημοκρατικού σοσιαλιστικού κρατισμού, η οποία θα απέκλειε, αμέσως ή εμμέσως, εναλλακτικές μορφές κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης. Ωστόσο, για να αποφύγουμε οποιεσδήποτε περαιτέρω παρανοήσεις τέτοιου τύπου, η παράγραφος αυτή θα απαλειφθεί από το τελικό σχέδιο του κειμένου.

Τέλος, σ' ευχαριστώ για τη «διόρθωση» σε σχέση με την κοινωνικο-οικολογική γραμμή. Ωστόσο, ο ίδιος ο Bookchin ορίζει τον ελευθεριακό κοινοτισμό σαν «μια δυαδική εξουσία που αμφισβητεί (δική μου υπογράμμιση) τη νομιμότητα της υπάρχουσας κρατικής εξουσίας» (*Green Perspectives*, Οκτ. 1991).

Συμπερασματικά, θα ήθελα να πω ότι, παρά το γεγονός ότι κι εγώ χρησιμοποιήσα πάρα πολύ από τον περιορισμένο χρόνο που διαθέτω για την αλληλογραφία μας, εντούτοις, την απήλαυνα και εκτιμώ τη συμβολή σου στη διασφάνιση αρκετών θεμάτων. Ελπίζω ότι ο απότομος τρόπος με τον οποίο σταματάς από τη μεριά σου την αλληλογραφία να μη συνεπάγεται ότι δεν είναι δυνατές οι φιλικές σχέσεις και οι σχέσεις συνεργασίας μεταξύ των δύο περιοδικών.

Με τις καλύτερες ευχές,
Τάκης Φωτόπουλος.

Επιστολή του Jim O'Connor προς τον Τάκη Φωτόπουλο

Σάντα Κρούζ, 24 Ιανουαρίου 1992

Αγαπητέ Τάκη,

Τα περιοδικά μας, φυσικά, θα έχουν φιλικές σχέσεις και θα συνεργάζονται φιλικά.
Μην ανησυχείς γι' αυτό.

Δεν αληθεύει ότι ανάγω το δογματισμό σας στο γεγονός ότι, όπως αναφέρεις, «θέτουμε σαν αντικειμενικό μας στόχο μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης που βασίζεται στην άμεση δημοκρατία». Κάνεις λάθος. Ο δογματισμός σας βασίζεται:

α) στο ότι προβάλλετε το αίτημα της άμεσης δημοκρατίας, χωρίς να το στηρίζετε στους σημερινούς, πραγματικούς αγώνες και κινήματα, αγώνες και κινήματα που στην πραγματικότητα έχουν σα στόχο πολύ περισσότερο τον εκδημοκρατισμό του κράτους, είτε έχουν πλήρη επίγνωση του γεγονότος αυτού είτε όχι. Εάν μπορούσατε να μου επισημάνετε κινήματα και αγώνες με πολιτικούς στόχους άμεσης δημοκρατίας, μέσα στα κινήματα των πόλεων, στα φεμινιστικά κινήματα, στα κινήματα ειρήνης, στα περιβαλλοντικά κινήματα, τότε, θα έβλεπα το θέμα από διαφορετικό πρόσμα. Άλλα δεν μπορείτε. Ακόμα και τα στελέχη-μέλη του Αριστερού Πράσινου Δικτύου (LGN) στις Ην. Πολιτείες έχουν πολύ μεγαλύτερη επιτυχία στη μονοθεματική πολιτική και τους μονοθεματικούς αγώνες παρά στην πραγματοποίηση, σ' οποιοδήποτε επίπεδο, του οράματός τους για άμεση δημοκρατία.

β) η άμεση δημοκρατία είναι πολύ ευρωπαϊκή, ελληνική, παραδοσιακή, πράγμα ωραίο, που δεν έχει όμως καμιά ή ελάχιστη σχέση π.χ. με τους Παπούα της Νέας Γουινέας, για να πάρω ένα, μεταξύ εκατοντάδων παραδειγμάτων. Τι θα πείτε στα εκατομμύρια των ανθρώπων που ζουν σε τρώγλες στην Πόλη του Μεξικού; Θα τους μιλήσετε για την Αθήνα; Και τι θα πείτε στις γυναίκες που ακολουθούν τη γραμμή της άμεσης δημοκρατίας στις δημοτικές συνελεύσεις της Νέας Αγγλίας και, συγχρόνως, υποφέρουν τις ιδεολογίες της αρσενικής υπεροχής; ή στους μαύρους, στις ίδιες συνελεύσεις, τους οποίους οι οπαδοί της «άμεσης δημοκρατίας» στη Νέα Αγγλία τους βλέπουν με περιφρονητική υπεροψία; Αγαπητέ μου, αυτό είναι πράξη... υπαρκτή πράξη.

γ) το να θέσουμε σήμερα οποιονδήποτε ιδιαίτερο πολιτικό στόχο είναι δογματικό. Εάν το CNS επρόκειτο να αφοσιωθεί αποκλειστικά σε μια γραμμή για ένα δημοκρατικό κράτος, θα είμασταν δογματικοί, και δε θα αξίζαμε καν να υπάρχουμε. Πρέπει να είμαστε πολύ ανοιχτοί. Κανείς δεν έχει καμιά πραγματική απάντηση. Τα ουτοπικά οράματα είναι ωραία αλλά δε θα πρέπει να σκιάζουν τις πραγματικότητες της εποχής μας. Είμαι υπέρ της άμεσης δημοκρατίας και υπέρ ενός δημοκρατικού κράτους. Είμαι υπέρ του νόμου και υπέρ της ανεξάρτητης δικαιοσύνης (οι αναρχικοί φυσικά δε δέχονται το νόμο). Είμαι υπέρ της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, για παράδειγμα θα έδινα και τη ζωή μου εάν αυτό σήμαινε ότι το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο θα μεταβαλλόταν σ' ένα εκλεγμένο από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών σώμα. Το να μιλάμε για άμεση δημοκρατία και όχι για άλλες πολιτικές μορφές είναι δογματικό.

Δεν βλέπω το «κράτος σαν το κυριότερο μέσο που οδηγεί σε μια οικολογική κοινωνία». Κάνεις και πάλι λάθος. Πιστεύω σε μια αυτόνομη κοινωνία των πολιτών, στην αυτόνομη δραστηριότητα των πολιτών, και στην αυτοοργάνωσή τους, στη συλλογική αυτοβοήθεια, κτλ., κτλ. Άλλα δεν πιστεύω μόνο σ' αυτό. Πιστεύω επίσης σ'

ένα δημοκρατικό κράτος, δηλαδή στο δημοκρατικό περιεχόμενο του κρατικού σχεδιασμού και της κρατικής δραστηριότητας. Στην πραγματικότητα, πιστεύω ότι το ένα προϋποθέτει το άλλο. Και είναι πολλοί οι λόγοι, πράγμα που δεν μου επιτρέπει να υπεισέλθω εδώ.

Δεν καταλαβαίνω γιατί αποκαλείς τον P. Juquin «ομόλογό μου»!!! Εχει ορισμένες καλές ιδέες, όπως και τόσοι άλλοι που διαφωνούν μ' αυτόν. Εχω την αίσθηση ότι κατέχεσαι απ' την ανάγκη να βάζεις τα πράγματα σε κουτάκια, να τους κολλάς τα-μπέλες, να τα ταξινομείς σε κατηγορίες, τελικά να τα πραγμοποιείς...

Διερωτάσαι με ποια έννοια το περιοδικό σας μπορεί να είναι δογματικό τη στιγμή που διακηρύσσει ότι θα αφιερώσει το μισό περίπου χώρο του σε άρθρα του CNS. Είναι απλό. Εμείς δημοσιεύουμε πρώτης τάξεως μελέτες κοινωνικής επιστήμης και κοινωνικής θεωρίας που εκθέτουν, αναλύουν, θεωρητικοποιούν το πώς και το γιατί ο καπιταλιστικός κόσμος καταστρέφει τον κόσμο, τη φύση, τους ανθρώπους. Πολλά άρθρα δεν περιέχουν κανένα ιδιαίτερο πολιτικό στόχο και επομένως μπορούν να «χρησιμοποιηθούν» για να υποστηρίξουν κάποιο ιδιαίτερο στόχο. Δημοσιεύουμε επίσης περισσότερες συζητήσεις και θεωρητικές διαμάχες, κτλ., κτλ.

Διερωτάσαι γιατί δεν υπάρχουν άρθρα κοινωνικής οικολογίας στο CNS. Σου απαντώ: η «γραμμή» της κοινωνικής οικολογίας, σαν τέτοια, γίνεται αντικείμενο συζήτησης μέσα στο LGN, στα βιβλία του Bookchin κτλ. με τρόπο καθόλου κριτικό. Δεν υπάρχει καθόλου αυτοκριτική σ' αυτό το λόγο. Θα ήταν ευπρόσδεκτο για μάς οποιοδήποτε άρθρο κοινωνικής οικολογίας που θα περιείχε αυτοκριτική. Επίσης, ενθάρρυνα τον Hawkins, τον οργανωτικό γραμματέα του LGN, να γράψει κάτι για μάς. Άλλα δεν απαντά καν στις επιστολές μου!

Σχετικά με τη δεύτερη παράγραφο της επιστολής σου, αναφορικά με τη θέση σας περί μη υποστήριξης μιας πολιτικής που δεν είναι συνεπής προς το στόχο της άμεσης δημοκρατίας, σημειώνω ότι στην ουσία δεν απαντάς στην επισήμανσή μου. Ερώτηση: υποστηρίζετε ή θα υποστηρίζατε κάποια ισχυρή κίνηση ή κάποια ισχυρή πάλη μέσα στα Ευρωπαϊκά Κοινοβούλια (σ' οποιοδήποτε απ' αυτά, συμπεριλαμβανομένου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου) για να εισαχθεί κάποιος μικρός βαθμός δημοκρατίας, ορθολογικότητας και ανθρωπιάς στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (και στις Κεντρικές Τράπεζες); Ακόμα κι αν γνωρίζατε ότι μια τέτοια πάλη θα εθεωρείτο ότι νομιμοποιεί τις κοινοβουλευτικές μορφές κι ότι, από πολιτικο-κοινωνιολογική άποψη, θα είχε το αποτέλεσμα να λειτουργεί ως μέσο αναπαραγωγής των κοινοβουλευτικών πολιτικών μορφών; Δεν αποτελεί βέβαια απάντηση ότι «αυτό δε θα συμβεί και δεν μπορεί να συμβεί». Διότι κανείς από μάς δε γνωρίζει εάν θα συμβεί ή όχι, εάν μπορεί να γίνει ή όχι, εφ' όσον, μεταξύ άλλων, ουδέποτε το προσπαθήσαμε.

Εμπρός, λοιπόν να συνεχίσουμε τη διαμάχη!

Με τις καλύτερες ευχές,
Jim.

Επιστολή του Τάκη Φωτόπουλου προς τον Jim O'Connor

Λονδίνο, 5 Φεβρουαρίου 1992

. Αγαπητέ Jim,

Σ' ευχαριστώ για την επιστολή σου της 24ης Ιανουαρίου που μόλις έλαβα.

Εσωκλείω το τελικό σχέδιο του κειμένου «Οι Στόχοι μας» (το κείμενο μόλις δημοσιεύτηκε στον ελληνικό Τύπο προαναγγέλλοντας την έκδοση του περιοδικού) καθώς και τον πίνακα των περιεχομένων του πρώτου τεύχους. Σε σχέση με τα ερωτήματα που έθεσες σ' αυτή τη γοητευτική συζήτηση, θα ήθελα να επισημάνω τα εξής (τηρώντας κατά το δυνατόν τη σειρά με την οποία αναπτύσσεις τα θέματα στην επιστολή σου).

A) Μολονότι ο αντικειμενικός στόχος της άμεσης δημοκρατίας απέκτησε νέα επικαιρότητα στις τελευταίες δύο δεκαετίες περίπου, με απαρχή το φοιτητικό κίνημα στη δεκαετία του '60 και σε συνέχεια με το πράσινο κίνημα στις δεκαετίες του '70 και του '80 — κι όλα αυτά, κατ' αναλογία με τη σταδιακή έκλειψη του παραδοσιακού σοσιαλιστικού κινήματος — παρ' όλα αυτά, το θέμα, κατά τη γνώμη μου, δεν είναι εάν οι σημερινοί πραγματικοί αγώνες έχουν πολύ περισσότερο σα στόχο τον εκδημοκρατισμό του κράτους ή, αντίθετα, νέες μορφές πολιτικής οργάνωσης βασισμένες στην άμεση δημοκρατία. Είναι προφανώς ευκολότερο να συνειδητοποιήσει κανείς την ανάγκη μεταρρύθμισης των θεσμών που υπάρχουν, παρά την ανάγκη μιας νέας μορφής κοινωνίας. Είναι επίσης πολύ πιο δύσκολο να εφαρμόζει κανείς οργανωτικές μορφές βασισμένες στην άμεση δημοκρατία, παρά στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία ή στα ιεραρχικά οργανωμένα σοσιαλιστικά κινήματα, που παρέχουν, άλλωστε, περισσότερες ευκαιρίες στις προσωπικές φιλοδοξίες επίδοξων πολιτικών, οι οποίοι συνήθως συνιστούν και τα πιο ενεργά στοιχεία σε τέτοια κινήματα. Το θέμα για μένα είναι ότι αν δεν δημιουργήσουμε νέες μορφές πολιτικής οργάνωσης κι ένα νέο κοινωνικό όραμα, θα κινούμαστε σταθερά προς μια νέα βαρβαρότητα, όπου μόνο οι ανώτερες και οι μεσαίες τάξεις θα μπαίνουν στον κόπο να συμμετέχουν στην «πολιτική» (συνήθως μόνο με την έννοια συμμετοχής στις εκλογές) ενώ οι κατώτερες τάξεις θα περιθωριοποιούνται, θα καταπλέξονται και καμιά φορά θα προσφεύγουν στην εξέγερση.

B) Η παράδοση της πόλεως δεν είναι μόνο κατάλληλη για τους «Ευρωπαίους», όπως υποθέτεις, και άσχετη προς τις ανάγκες των «ανθρώπων που ζουν σε τρώγλες στην πόλη του Μεξικού». Οπως τονίζει ο J. Friedmann (το άρθρο του δημοσιεύεται στο πρώτο τεύχος μας) «σε πολλά από τα εργατικά barrios (συνοικίες) της Λατινικής Αμερικής, διαμορφώνεται μια νέα, εύθραυστη ακόμα, πόλις... μια ασυνήθιστη αναβίωση της λαϊκής εξουσίας». Από την άλλη μεριά, όλοι γνωρίζουμε πού μας οδήγησε η πρακτική των ιεραρχικά οργανωμένων σοσιαλιστικών κινημάτων: στην

καταρράκωση κάθε έννοιας σοσιαλισμού για πάρα πολλά χρόνια ακόμα.

Γ) Νομίζω ότι ακριβώς σήμερα, όταν το σοσιαλιστικό πρόταγμα (στη μαρξιστική λενινιστική και σοσιαλδημοκρατική εκδοχή του) καταρρέει και οι μάζες αθούνται είτε προς την απάθεια είτε προς τη «νεοφιλελεύθερη συναίνεση», στο ρατσισμό, στον εθνικισμό, στο μυστικισμό κτλ., είναι που χρειαζόμαστε ένα νέο «όραμα». Ένα όραμα που θα έπειθε ότι η ανάμιξη στην πολιτική είναι επιθυμητή. Ένα νέο, όμως, είδος πολιτικής, όπου καθένας παίρνει ενεργό μέρος, και όπου θα γινόταν φανερό ότι τα παλαιά ιδανικά της ισότητας, της αλληλεγγύης και της ελευθερίας θα μπορούσαν να επιτευχθούν πλήρως, μόνο μέσα στο πλαίσιο της άμεσης, πολιτικής ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ, δημοκρατίας. Επισημαίνεις ότι είσαι υπέρ της άμεσης δημοκρατίας, αλλά και υπέρ του δημοκρατικού κράτους (προφανώς βασισμένου σε κοινοβουλευτικούς θεσμούς). Αυτό, υποθέτω, σημαίνει ότι η άμεση δημοκρατία θα αφορούσε συνήθως το τοπικό επίπεδο, ενώ το δημοκρατικό κράτος το εθνικό επίπεδο. Θα συμφωνούσα μ' ένα τέτοιο σχήμα αλλά νομίζω ότι, από τη φύση του, δεν μπορεί παρά να αφορά μόνο μια μεταβατική περίοδο. Εάν, δηλαδή, ο αντικειμενικός στόχος της άμεσης δημοκρατίας δεν αποτελέσει από την αρχή το οριζόντιο στόχο στη θεωρία και την πράξη μας, τον απώτατο στόχο που καθοδηγεί την καθημερινή πρακτική και πολιτική στρατηγική μας, τότε, μέσα σ' ένα τέτοιο δυαδικό σύστημα, αργά ή γρήγορα, θα τεθούν σε κίνηση δυνάμεις που θα οδηγήσουν σε μια κατάσταση όπου οι αμεσοδημοκρατικές μορφές θα μαρανθούν, τουλάχιστον ως προς την ουσία τους. Η εμπειρία πολλών πράσινων κινημάτων στην Ευρώπη, που ξεκίνησαν με αμεσοδημοκρατικές μορφές οργάνωσης και κατέληξαν σε ιεραρχικά οργανωμένα κόμματα, είναι ενδεικτική του γεγονότος ότι είναι αδύνατο να διατηρηθούν τέτοιες μορφές οργάνωσης μέσα σ' ένα περιβάλλον που βασίζεται στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Νομίζω ότι όχι μόνο το δημοκρατικό κράτος δεν προϋποθέτει μια αυτόνομη κοινωνία των πολιτών, όπως ισχυρίζεσαι, αλλά ότι αντίθετα το πρώτο δεν μπορεί να συνυπάρχει με τη δεύτερη, παρά μόνο σε συνθήκες αυξανόμενης έντασης μεταξύ τους. Μια πραγματικά αυτόνομη κοινωνία των πολιτών ουδέποτε συνυπήρξε με το κράτος, όσο δημοκρατικό κι αν ήταν αυτό, ούτε θα μπορούσε να συνυπάρξει, κατά τη γνώμη μου, στο μέλλον. Το μόνο που είναι δυνατό, στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού κράτους βασισμένου στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία, είναι κοινωνικοί θεσμοί που λειτουργούν ως αντίπαλοι πόλοι της κρατικής εξουσίας, δηλαδή μια πολύ περιορισμένη μορφή ατομικής και κοινωνικής αυτονομίας, που καθορίζεται μέσα στο περίγραμμα το οποίο ορίζει το κράτος. Το γεγονός ότι τέτοιοι ισχυροί και μακρόχρονοι θεσμοί της κοινωνίας των πολιτών, όπως π.χ. τα βρετανικά Εργατικά Συνδικάτα και η τοπική αυτοδιοίκηση, συντρίφτηκαν τόσο εύκολα από το θατοερικό κράτος είναι επίσης ενδεικτικό αυτών που ανάφερα πιο πάνω. Περαιτέρω, μια αυτόνομη κοινωνία των πολιτών δεν συνεπάγεται αναγκαστικά και την κατάργηση των ιεραρχικών δομών μέσα στους κοινωνικούς θεσμούς (Εργατικά Σωματεία,

Τοπική Αυτοδιοίκηση κτλ.), γεγονός που συντελεί στην αλλοτρίωση την οποία αισθάνονται τα απλά μέλη, οι πολίτες κτλ. που καθιστά και ευκολότερη την υπονόμευσή τους από το κράτος.

Οφείλω να ζητήσω συγγνώμη που αποκάλεσα τον P. Juquin «ομόλογό» σου στην Ευρώπη. Αυτό δεν οφείλεται σε καμιά ανάγκη μου να ταξινομώ σε κατηγορίες αλλά στο γεγονός ότι και εσύ και ο Juquin χαρακτηρίζετε τους εαυτούς σας «οικοσοσιαλιστές» (χαρακτηρισμός που, εξ ὅσων γνωρίζω, λίγοι χρησιμοποιούν στο Πράσινο κίνημα). Δεδομένου, λοιπόν, ότι, επιπρόσθετα, αναφέρεστε και οι δυο σας στην ανάγκη σύνθεσης του σοσιαλισμού και της οικολογίας, σκέφτηκα ότι το CNS και όσοι υπέγραψαν το οικοσοσιαλιστικό μανιφέστο στην Ευρώπη, θα πρέπει να έχουν πολλά κοινά σημεία μεταξύ τους και, οπωσδήποτε, πολύ περισσότερα σε σχέση με άλλα ρεύματα μέσα στο Πράσινο κίνημα.

Μολονότι συμφωνώ για την ποιότητα του υλικού που δημοσιεύει το CNS, είμαι σίγουρος ότι θα δεχόσουν πως δεν είναι και το μόνο περιοδικό ποιότητας στο Πράσινο κίνημα, ή, πολύ περισσότερο, στην Αριστερά γενικά. Επομένως, ο λόγος για τον οποίο είμαστε διατεθειμένοι να αφιερώσουμε σχεδόν το μισό χώρο μας για άρθρα του CNS έχει πολύ μεγαλύτερη σχέση με την ιδεολογική συγγένεια παρά με την ποιότητα. Μ' άλλα λόγια, το CNS δεν είναι ούτε φιλελεύθερο-περιβαλλοντιστικό, ούτε οικο-κοινωνικό δημοκρατικό περιοδικό τύπου Ευρωαριστερά και, φυσικά, απορρίπτει ανορθολογικές και ιδεαλιστικές προσεγγίσεις. Οπως προφανώς προκύπτει από το κείμενο «Οι Στόχοι μας», εκτός από την κοινωνική οικολογία, ο οικοσοσιαλισμός (στις ευρωπαϊκές και αμερικανικές αποχρώσεις του) είναι το μόνο άλλο ρεύμα μέσα στο Πράσινο κίνημα που βρίσκεται πλησιέστερα προς την προβληματική μας. Κι αυτός είναι ο λόγος που θα θέλαμε να δημοσιεύσουμε άρθρα από το CNS, παρά το γεγονός ότι ο «δογματισμός» μας θα έπρεπε να μάς είχε αποθαρρύνει για κάτι τέτοιο, δοσμένων των ιδεολογικών διαφορών μεταξύ των δύο περιοδικών.

Αναφορικά με το τελευταίο σου ερώτημα, για το εάν θα υποστήριξα μια κίνηση στα Ευρωπαϊκά Κοινοβούλια για την επιβολή κάποιων αλλαγών στην πολιτική του ΔΝΤ κτλ., έστω και αν αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ως νομιμοποίηση των κοινοβουλευτικών μορφών, νομίζω ότι η απάντηση βρίσκεται υπόρρητα στην επιστολή μου. Φυσικά, θα στήριζα μια τέτοια κίνηση εάν επρόκειτο να επιφέρει σημαντικές αλλαγές (π.χ. το μετασχηματισμό του ΔΝΤ σε εκλεγμένο σώμα από τη Γενική Συνέλευση των Ην. Εθνών όπως αναφέρεις), κι όχι απλώς επιφανειακές τροποποιήσεις στην πολιτική τέτοιων οργανισμών. Ο κίνδυνος στην υποστήριξη αποιωνδήποτε αλλαγών δεν είναι απλώς ότι αυτό μπορεί να θεωρηθεί πως νομιμοποιεί τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς, αλλά ότι νομιμοποιεί τους ίδιους τους οργανισμούς. Με άλλα λόγια, η διαφωνία μου με την κοινοβουλευτική δημοκρατία δεν προκύπτει μόνο από το γεγονός ότι κάθε άλλο παρά δημοκρατία είναι αλλά — όπως την ονόμασε ο Καστοριάδης — μια μορφή φιλελεύθερης ολιγαρχίας. Εκπηγάζει επίσης από το γεγονός ότι κανένα δυτικό Κοινοβούλιο στο παρελθόν δεν ψήφισε τέτοια μέτρα που θα υπονόμευαν

ριζικά την καπιταλιστική οικονομική εξουσία και επέζησε κατόπιν για να δει να εφαρμόζονται οι αλλαγές αυτές. Σ' αυτό, τουλάχιστον, ο Μαρξ είχε δίκαιο! Υποθέτω επίσης ότι κανένα δυτικό Κοινοβούλιο δεν πρόκειται να ψηφίσει τα ριζοσπαστικά εκείνα μέτρα που χρειάζονται για να αναστρέψουν την οικολογική κρίση —εάν αυτά αντίκεινται στα καπιταλιστικά συμφέροντα— εφ' όσον τα Κοινοβούλια (καθώς επίσης και οι κυβερνήσεις) είναι πολύ πιο επιδεκτικά καπιταλιστικού ελέγχου από ότι οι λαϊκές συνελεύσεις. Ωστόσο, όπως επισήμανα στο προηγούμενο γράμμα μου, στη διάρκεια της μεταβατικής φάσης, δε θα ήμουν αντίθετος με κοινοβουλευτικές μορφές, στο βαθμό που δε θα ήταν ασύμβατες με άλλες μορφές πολιτικής οργάνωσης που θα βασιζόντουσαν στην άμεση δημοκρατία.

Με τις καλύτερες ευχές,
Τάκης.

Επιστολή του Jim O'Connor προς τον Τάκη Φωτόπουλο

Σάντα Κρούζ, 3 Μαρτίου 1992

Αγαπητέ Τάκη,

Απαντώ στην επιστολή σου της 5ης Φεβρουαρίου, σημείο προς σημείο.

1. «Το θέμα δεν είναι εάν οι σημερινοί πραγματικοί αγώνες έχουν πολύ περισσότερο σα στόχο τον εκδημοκρατισμό του κράτους ή, αντίθετα, νέες μορφές πολιτικής οργάνωσης βασισμένες στην άμεση δημοκρατία» (δική σου υπογράμμιση). Συμφωνείς μαζί μου ότι οι αγώνες για τον εκδημοκρατισμό του κράτους είναι πολύ πιο διαδεδομένοι και πάνε σε μεγαλύτερο βάθος από τις «νέες μορφές πολιτικής οργάνωσης βασισμένες στην άμεση δημοκρατία»; Φαίνεται πως ναι, αλλά θα ήταν ενδιαφέρον να γνωρίζει κανείς εάν νομίζεις ότι αυτό αληθεύει και σαν πραγματικό γεγονός. Τα στοιχεία που θα μπορούσαν να στηρίξουν την άποψη αυτή είναι συντριπτικά. Αναφέρεσαι στο φοιτητικό κίνημα της δεκαετίας του '60 — αλλά εάν ήταν ένα πράγμα που διέκρινε το κίνημα αυτό, δεν ήταν άλλο από τον αγώνα για τον εκδημοκρατισμό των πανεπιστημίων (π.χ. το κίνημα για την ελευθερία του λόγου στο Μπέρκλεϋ), πράγμα που σ' ένα βαθμό το πέτυχε.

Για μένα, «το θέμα» δεν είναι παρά αυτό το γεγονός. Αυτό είναι το πρακτικό επικείμενο. Αυτό που (ίσως) είναι στο στάδιο του γίγνεσθαι. Η πρακτική κριτική. Μ' αυτό πρέπει στην πραγματικότητα να δουλέψουν οι ριζοσπάστες. Φυσικά, πρέπει να παλέψουμε για αυτοοργάνωση, να αντισταθούμε απέναντι στην αρχή της ηγεσίας και στον εκφυλισμό των οργανώσεων των κινημάτων σε προσωπικές μορφές έκφρασης των ηγετών τους, καθώς και στις ιεραρχίες που διαρκώς εμπεδώνουν τους ολίγους στην κορυφή κτλ., κτλ. Μεγάλο μέρος της πολιτικής μου

ζωής αφιερώθηκε σ' αυτά. Άλλα το να επιδιώκουμε όλα αυτά, συμπεριλαμβανομένου και ενός «νέου οράματος της κοινωνίας», δεν αποκλείει την πάλη για τον εκδημοκρατισμό του κράτους.

2. Ο J. Friedmann δεν γνωρίζει περί τίνος ομιλεί. Το κίνημα για «Λαϊκή εξουσία» στη Λατινική Αμερική δεν είναι παρά ένα απλό κίνημα για επιβίωση, προϊόν αδήριτης ανάγκης, με τη συνήθη οργάνωση, ηγέτες κτλ. Δεν έχουμε εδώ «άμεση δημοκρατία». Βέβαια, είναι ένα κίνημα. Άλλα δεν είναι ο τύπος του αναρχικού κινήματος, όπως εσύ το παρουσιάζεις. Εν πάσῃ περιπτώσει, ακριβώς επειδή αυτά τα κινήματα συνήθως δεν επιδιώκουν, ή δεν προσπαθούν, να εκδημοκρατίσουν το κράτος και επειδή επίσης είναι κατά το μάλλον ή ήπτον ανίσχυρα χωρίς εξωτερική βοήθεια, αργά ή γρήγορα στρέφονται προς την κυβέρνηση! Για βοήθεια. Στρέφονται προς μια κυβέρνηση/κράτος που παραμένει αντιδημοκρατική. Επομένως εσύ αντιπαραθέτεις δυο μορφές που δεν υπάρχουν: την «λαϊκή εξουσία», σαν «πόλις», και τα iεραρχικά οργανωμένα σοσιαλιστικά κινήματα. Η «λαϊκή εξουσία» είναι iεραρχική εν γένει. Τα σοσιαλιστικά κινήματα είναι λίγο πολύ νεκρά. Αυτό που χρειαζόμαστε είναι ένα οικοσοσιαλιστικό / φεμινιστικό κίνημα που να τηρεί τις αρχές της άμεσης δημοκρατίας, ενώ ταυτόχρονα θα παλεύει για τον εκδημοκρατισμό του κράτους, δηλαδή της γραφειοκρατίας. «Σύναίρεση» είναι η λέξη. Όλα τα παλαιά πρότυπα δεν έχουν σχεδόν κανένα νόημα — είτε πρόκειται περὶ του «πρώην υπαρχτού» ή του «παραδοσιακού αναρχισμού».
3. Σημειώνω ορισμένες λέξεις που χρησιμοποιείς. «Οι μάζες» «ωθούνται» προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση. Χρειάζεται να «πεισθούν» κτλ. Τάκη, ρίξε μια ματιά στο λόγο σου. Στον τρόπο με τον οποίο συγκροτείς το πρόβλημα, σαν ο κόσμος να ήταν καταδικασμένος, εκτός κι αν ακούσει τι λες εσύ και λίγοι φίλοι αναρχικοί και κοινωνικοί οικολόγοι στην Ελλάδα κι ακόμα λιγότεροι εδώ και αλλού. Θα πρέπει να θεωρείς τον εαυτό σου επιφορτισμένο με μια τεράστια ευθύνη — την ευθύνη κυριολεκτικά να σώσεις τον κόσμο και να σώσεις τις «μάζες» από την «απάθεια ή τη νεοφιλελεύθερη συναίνεση». Καταλαβαίνω γιατί πρέπει να είσαι τόσο σίγουρος για τον εαυτό σου. Εάν νόμιζα ότι βρισκόμουν αντιμέτωπος με μια τέτοια βαριά και τεράστια ευθύνη, είτε θα έπρεπε να λιγίσω, είτε θα έπρεπε να φαίνομαι πολύ σίγουρος για τον εαυτό μου.

Έχω την εντύπωση ότι είσαι εναντίον κινημάτων βασισμένων στην άμεση δημοκρατία, τα οποία έχουν οποιουσδήποτε άλλους στόχους από μια κοινωνία βασισμένη στο όραμα της άμεσης δημοκρατίας, (βλ. για παράδειγμα την περιγραφή σου για το τι συνέβη με τους Γερμανούς Πράσινους). Άλλα η κυβέρνηση (κοινοβούλιο) και το κράτος (το σύστημα της εννόμου τάξεως, η γραφειοκρατία, τα δικαιστήρια κτλ.) εξακολουθούν να υπάρχουν. Κι έχουν στη διάθεσή τους τεράστιους πόρους διαφόρων ειδών. Τι κάνει το κίνημα σου, πού βλέπει την άμεση δημοκρατία σαν μέσο αλλά και σα σκοπό, σε σχέση με την κυβέρνηση και το κράτος; Τα αγνοεί;

Ουδέποτε υπήρξε αυτόνομη κοινωνία των πολιτών. Υπήρχαν πολλές τοπικές, αυτόνομες ή ημι-αυτόνομες, κομμούνες, συντεχνίες κτλ. Αλλά αυτές ήταν κάθετα οργανωμένες. Η αφοσίωση ήταν προς το μέλος της κομμούνας, της συντεχνίας κτλ. Επομένως το ταξικό πρόβλημα μέσα στην κοινότητα ήταν συμπτεσμένο. Οι ξένοι αντιμετωπίζονταν με καχυποψία. Η αλληλεγγύη, μεταξύ αυτών που βρίσκονταν στις χαμηλότερες βαθμίδες, π.χ. των συντεχνιών ή των ελεύθερων πόλεων, με άλλους στις αντίστοιχες βαθμίδες άλλων συντεχνιών η ελεύθερων πόλεων, ήταν ανύπαρκτη. Νομίζω ότι έχεις μια ρομαντική αντίληψη για την ιστορία.

Η «κοινωνία» πάντα γεννήθηκε και αναπτύχτηκε σαν εθνική οντότητα. Το κράτος ήταν εκείνο που επέβαλε τη γλώσσα, τους κοινούς κανόνες κτλ. στα χωριά, τις ελεύθερες πόλεις, τις συντεχνίες κτλ. Επομένως, ουδέποτε υπήρξε «αυτόνομη κοινωνία των πολιτών» — εάν η «κοινωνία» ορισθεί με τον ίδιο τρόπο που συνήθως χρησιμοποιείται σήμερα.

Δικός σου,
Jim.

Επιστολή του Τάκη Φωτόπουλου προς τον Jim O'Connor

Λονδίνο, 17 Μαρτίου 1992

Αγαπητέ Jim,

Σ' ευχαριστώ για τις επιστολές σου της 1ης και 3ης Μαρτίου καθώς και για τα σχόλιά σου στο άρθρο μου στην *International Review of Applied Economics*. Εχεις δίκαιο σχετικά με την παράλειψη για τη σχέση μεταξύ εξωτερικού χρέους και οικολογικής κρίσης αλλά δυστυχώς οι εκδότες του IRAE επέβαλαν αυστηρούς περιορισμούς στο διαθέσιμο χώρο, πράγμα που σήμαινε ότι η εκδοχή του άρθρου που τελικά δημοσιεύτηκε ήταν κατά το 1/3 συντομότερη από το αρχικό κείμενο!

Ερχόμενος τώρα στα σχόλιά σου θα ήθελα να κάνω τις εξής επισημάνσεις.

1. Νομίζω ότι αποτελεί σοβαρή υποτίμηση της σημασίας του φοιτητικού κινήματος στη δεκαετία του '60 και της Νέας Αριστεράς γενικά (τουλάχιστον στην αρχική της φάση) η εκτίμησή σου ότι αποσκοπούσαν απλώς στον εκδημοκρατισμό του πανεπιστημίου ή του κράτους. Εχοντας συμμετάσχει στο κίνημα αυτό, γνωρίζω ότι, τουλάχιστον απ' αυτή τη μεριά του Ατλαντικού, οι αντικειμενικοί στόχοι πάρα πολλών από αυτούς που μετείχαν στο κίνημα πήγαιναν πολύ πιο μακριά από τον εκδημοκρατισμό (ριζοσπαστική αναδιοργάνωση της κοινωνίας, νέου είδους πολιτική βασισμένη στην άμεση δημοκρατία, σε βάθος επίθεση ενάντια στην Παλαιά Αριστερά και ενάντια σ' όλα σχεδόν όσα εκπροσωπούσε και υποστήριξε κτλ.). Εάν, τελικά, το κίνημα εκφυλίστηκε σε πάλη για τον «εκδημοκρατισμό»

—στο τυπικό επίπεδο— του κράτους και των θεσμών του, αυτό είναι μια άλλη ιστορία η οποία, κατά τη γνώμη μου, έχει σχέση με το άνισο επίπεδο συνείδησης αυτών που συμμετείχαν στο κίνημα, πράγμα που είχε σαν αποτέλεσμα την «απορρόφησή» του από τους μηχανισμούς εξουσίας του κράτους και της «εναλλακτικής» αριστεράς (μαοϊκοί κτλ.). Επομένως, στο εμπειρικό επίπεδο, ίσως να αληθεύει το ότι σήμερα οι «αγώνες για τον εκδημοκρατισμό του κράτους» είναι πιο διαδεδομένοι από εκείνους που αποσκοπούν σε νέες μορφές πολιτικής οργάνωσης βασισμένες στην άμεση δημοκρατία, αλλά υπό τον εξής σημαντικό όρο: ότι θα συμπεριλάβουμε στους πρώτους τα σοσιαλδημοκρατικά κινήματα καθώς κι όλα εκείνα τα ρεφορμιστικά πράσινα κόμματα που λειτουργούν ως εκλογικοί μηχανισμοί στις κοινοβουλευτικές εκλογές, συνήθως με απλά περιβαλλοντικά αιτήματα. Εάν, όμως, αποκλείσουμε αυτά τα ρεφορμιστικά κινήματα και κόμματα, επειδή γνωρίζω ότι το όραμά σου είναι πολύ πιο ριζοσπαστικό από το δικό τους, τότε, συγκρίνοντας ομοιογενή πράγματα —δηλαδή τα ριζοσπαστικά πράσινα ρεύματα που αγωνίζονται για ένα νέο είδος πολιτικής με το δικό σου ρεύμα για ριζοσπαστικό εκδημοκρατισμό του κράτους— δεν νομίζω ότι υπάρχουν στοιχεία που να στηρίζουν τον ισχυρισμό σου.

2. Δεν ήταν στις προθέσεις μου, ούτε νομίζω στις προθέσεις του J.Friedmann, εάν τον καταλαβαίνω καλά, να παρουσιάσουμε το κίνημα της «λαϊκής εξουσίας» στους τενεκεδομαχαλάδες της Λατινικής Αμερικής σαν αναρχικό κίνημα, αλλά σαν κίνημα το οποίο, όπως ο ίδιος ο J.F. τονίζει, επαναφέρει την ιδέα της πόλεως, με την έννοια της μετατόπισης της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής εξουσίας από το κέντρο στην τοπική κοινότητα. Μολονότι δε θα μπορούσα να πω ότι αντιτίθεμαι σε κινήματα που παλεύουν για τον εκδημοκρατισμό του κράτους, με τη ριζοσπαστική μορφή που προτείνεις, εντούτοις, εξακολουθώ να πιστεύω ότι η «συναίρεση» που προτείνεις δεν μπορεί να οδηγήσει σ' ένα νέο είδος πολιτικής και κοινωνίας. Κατά τη γνώμη μου, όσο οι ελίτ, με τη μορφή των επαγγελματιών πολιτικών, των καπιταλιστών, των μάνατζερς κτλ., ελέγχουν τους μηχανισμούς λήψης των αποφάσεων στην κοινωνία (κράτος, μέσα παραγωγής κι ούτω καθεξής) ανεξάρτητα από το πόσο σθεναρά παλεύουμε εναντίον των ελιτίστικων πρακτικών (και όχι εναντίον της ίδιας της θεσμοποίησης των ελίτ), οδηγούμαστε στο τέλος, στην καλύτερη περίπτωση, σε κάποια μορφή αποκέντρωσης της εξουσίας στο «μακρο-επίπεδο», διατηρώντας τις ιεραρχικές δομές ίδιες και απαράλλαχτες στο «μικρο-επίπεδο». Κάθε διαδικασία πραγματικού εκδημοκρατισμού θα αντιμετωπίσει τη λυσσώδη αντίδραση των ελίτ που ελέγχουν τους μηχανισμούς λήψης των αποφάσεων, με όλα τα μέσα στη διάθεσή τους. Γι' αυτό το λόγο, έχω την αίσθηση ότι η πάλη για τον εκδημοκρατισμό του κράτους (που εύκολα μπορεί να απορροφηθεί από τα παραδοσιακά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα κτλ.) θα απο-προσανατόλιζε την πάλη για την αποθεσμοποίηση της κυριαρχίας του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο και τη Φύση.

3. Αναφορικά με την ανάγκη να πεισθούν οι άνθρωποι, νομίζω ότι η μόνη συμβολή που μπορούν να κάνουν σήμερα οι διανοούμενοι είναι να επεξεργαστούν «οράματα» εναλλακτικής κοινωνίας, που θα δείξουν ότι ο καπιταλισμός δεν είναι παρά μόνο μια μορφή οργάνωσης της κοινωνίας κι όχι η μόνη μορφή, όπως πολλοί άνθρωποι τείνουν να πιστεύουν, ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού. Συμφωνώ με τον Ted Trainer, *Developed to Death*, (Green print, 1989) ότι «το πρόβλημα είναι πρόβλημα παιδείας (και ότι) δεν μπορούμε να ελπίζουμε ότι θα επιτύχουμε τη μετάβαση σ' ένα βιώσιμο κόσμο εκτός αν, και μέχρις ότου, οι περισσότεροι άνθρωποι συνειδητοποιήσουν γιατί η θεμελιακή αλλαγή είναι σήμερα αναγκαία και ότι όχι μόνο έχει νόημα από άποψη επιβίωσης αλλά και ότι εκπροσωπεί ένα ελκυστικό τρόπο ζωής». Επομένως μόνο για ένα πράγμα «είμαι βέβαιος για τον εαυτό μου», σε ποια κοινωνία εγώ ή τα παιδιά μου θα θέλαμε να ζούμε! Και πιστεύω ότι αυτή η κοινωνία μπορεί να έρθει με την αποφασιστική και συνειδητή προσπάθεια των ανθρώπων που την οραματίζονται μάλλον, παρά σαν αποτέλεσμα κάποιων «επικείμενων» τάσεων που θα δημιουργήσουν τις συνθήκες για την ανάδυσή της. Επομένως, υποθέτω ότι είμαι πολύ λιγότερο σίγουρος για τον εαυτό μου από άλλους, που εξακολουθούν να πιστεύουν ότι η πάλη τους και η στρατηγική τους θα μπορούσαν ακόμα να βασίζονται σε «γενικές θεωρίες» που «εξηγούν» την κοινωνική και οικονομική εξέλιξη. Θα συμφωνούσα φυσικά μαζί σου πως δεν μπορείς να αγνοήσεις τους υπάρχοντες νόμους και θεσμούς. Ωστόσο, στο ευρωπαϊκό επίπεδο, το κρίσιμο ερώτημα είναι εάν θα πρέπει να παλεύουμε για μια συνομοσπονδιακή Ευρώπη των περιοχών μάλλον, παρά για ένα ομοσπονδιακό υπερκράτος. Κατά τη γνώμη μου, η δημιουργία αυτοδύναμων τοπικών κοινοτήτων και οικονομιών —προϋπόθεση για έναν πραγματικό εκδημοκρατισμό— μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα στο πλαίσιο της συνομοσπονδιακής οργάνωσης, παρά του ομοσπονδιακού υπερκράτους. Επομένως, η πάλη για τον εκδημοκρατισμό ενός ομοσπονδιακού ευρωπαϊκού κράτους χάνει κάθε νόημα, αν πάρουμε υπόψη μας την τεράστια συγκέντρωση οικονομικής εξουσίας σήμερα, η οποία, με την ομοσπονδιοποίηση της Ευρώπης, απλώς θα θεσμοποιηθεί και στο πολιτικό επίπεδο.
4. Η επισήμανσή μου περί «αυτόνομης κοινωνίας των πολιτών» δεν αποσκοπούσε να αναφερθεί σε επίμαχα ιστορικά στοιχεία του θέματος και φυσικά θα συμφωνούσα για τις κοινωνικές διαιρέσεις που υπήρχαν μέσα σε δημοκρατικά οργανωμένες κοινωνίες (όπως π.χ. στην Αθηναϊκή Δημοκρατία — και δεν εννοώ μόνο τις γυναικες και τους σκλάβους). Γι' αυτό πιστεύω ότι η άμεση (πολιτική) δημοκρατία, αν δεν συνοδεύεται από την οικονομική δημοκρατία, δεν έχει κανένα νόημα. Ήθελα, απλώς, να επισημάνω την αντίφαση που βλέπω στη συνύπαρξη μιας αυτόνομης κοινωνίας των πολιτών και ενός κράτους, όσο δημοκρατικό κι αν είναι αυτό.

Με τις καλύτερες ευχές,
Τάκης.

Επιστολή του Jim O'Connor προς τον Τάκη Φωτόπουλο

Σάντα Κρουζ, 1 Απριλίου 1992

Αγαπητέ Τάκη,

Σ' ευχαριστώ για την επιστολή σου με ημερομηνία 17 Μαρτίου. Μόλις επέστρεψα από μια επιτυχή ευρωπαϊκή συνάντηση του CNS και είμαι εξαντλημένος, γι' αυτό σου απαντώ εν συντομίᾳ.

Ας πάρω επί τροχάδην μία προς μία τις επισημάνσεις σου.

1. Εδώ η φοιτητική πάλη άρχισε σαν αγώνας για τον εκδημοκρατισμό του πανεπιστημίου (το κίνημα για την ελευθερία του Λόγου στο Μπέρκλεϋ). Μετά, γρήγορα ενεπλάκη με την πάλη για τα πολιτικά δικαιώματα (που αποσκοπούσε να δώσει στους μαύρους βασικά αστικά δημοκρατικά δικαιώματα όπως π.χ. το εκλογικό δικαίωμα χωρίς να τους ασκείται τρομοκρατία). Κατόπιν, το κίνημα στράφηκε προς το αντιπολεμικό κίνημα, το οποίο ήταν ειρηνιστικό, και αντιτάχτηκε στο κράτος εθνικής ασφάλειας, μη προσφέροντας όμως παρά ελάχιστες ή φτωχότερες εναλλακτικές λύσεις. Τα οράματα για μια εναλλακτική κοινωνία γρήγορα διαψεύστηκαν, με την καταφυγή στα ναρκωτικά κτλ. Τα πειράματα για συμβίωση σε κομμούνες, στην πλειοψηφία τους, απέτυχαν. Η πραγματικότητα χτύπησε.

Χαίρομαι που παραδέχεσαι το γεγονός ότι οι αγώνες για τον εκδημοκρατισμό του κράτους είναι περισσότερο διαδεδομένοι από εκείνους που αποσκοπούν στη δημιουργία νέων, αναρχικών μορφών πολιτικής οργάνωσης. Εάν καταλαβαίνω το αναρχικό Αριστερό Πράσινο Δίκτυο εδώ σωστά, είναι ειρωνικό το γεγονός ότι περισσότερος κόσμος εμπλέκεται σε αγώνες για ένα «δημοκρατικό κράτος», παρά σε αγώνες για «κοινοτικό συνομοσπονδιασμό». Φυσικά, οι αγώνες για ένα «δημοκρατικό κράτος» περικαλύπτονται με κάθε είδους πολιτική, συμπεριλαμβανομένης και της αναρχικής! Και της σοσιαλδημοκρατικής. Και της φεμινιστικής. Και της πολιτικής «των πράσινων χωριών» (που φυσικά δεν είναι αναρχική, όπως π.χ. στην Ινδία), κτλ., κτλ. Αυτό που θα θελα να γνωρίζω είναι — ENA Ή ΔΥΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΓΩΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΔΙΚΟ ΣΟΥ ΕΙΔΟΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ, δηλαδή τι είναι αυτό που ειδικά υποστηρίζεις, εδώ και τώρα, συγκεκριμένα; Και ποιους; Δεν εννοώ ιδέες. Εννοώ πρακτική.

2. Χαίρομαι, επίσης, που διευκρινίζεις ότι δεν πιστεύεις καθόλου στη διαδικασία της «συναίρεσης» (τοπικό / κεντρικό, αυθορμητισμός / σχεδιασμός κτλ.). Γιατί αυτό διασαφηνίζει μια μεγάλη διαφορά που υπάρχει μεταξύ μας. Φυσικά, οι ελίτ θα αντιταχθούν και πάντα αντιτάσσονται σε τέτοιες συνθέσεις. Ακριβώς μέσα από την πάλη διαμορφώνεται η νέα πολιτική! Παρεπιμπόντως, οι κυριότεροι αγώνες στη Λατινική Αμερική καθοδηγούνται είτε από αριστερόστικες παλαιομοδίτικες

ηγεσίες, ή από ηγεσίες που πιστεύουν στη θέση της συναίρεσης! Είναι αλήθεια ότι στους τενεκεδομαχαλάδες της Λατινικής Αμερικής και άλλού, υπάρχουν αγώνες που αποσκοπούν στη λήψη αποφάσεων σε τοπικό επίπεδο — για να απολακτίσουν την εξουσία — τη φαύλη εξουσία — του τοπικού δημαρχείου. Άλλα οι αγώνες αυτοί δεν διαθέτουν πόρους κι έτσι, για να τους αποκτήσουν, πρέπει να καταφύγουν στο δημαρχείο! Επίσης στρέφονται προς ειδικούς εκτός κοινότητας, για κάθε είδους βοήθεια. Μην περιβάλλεις με ρομαντισμό αυτούς τους αγώνες, όπως στο Portland, ή σε πολλές άλλες πόλεις, ακόμα και στη δική μου πόλη! Όλοι αυτοί οι αγώνες που διεξάγονται σήμερα στις πόλεις των Ην. Πολιτειών είναι αγώνες «συναίρεσης».

3. Επίσης, είμαι ευτυχής που αποσαφηνίστηκαν οι διαφορές μας σε θέματα όπως ο ρόλος των διανοούμενων, της θεωρίας, των οραμάτων κτλ. Ισχυρίζεσαι ότι το «μόνο» που μπορούν να συνεισφέρουν οι διανοούμενοι είναι να επεξεργάζονται οράματα. Φυσικά, τούτο ηχεί σαν ουτοπικός σοσιαλισμός παλαιών εποχών! Η θέση αυτή είναι βέβαια βαθύτατα ιδεαλιστική. Οι διανοούμενοι, δηλαδή, θα πρέπει να βοηθήσουν στην παραγωγή ιδεών για ένα καλύτερο μέλλον — κατά την ουτοπική παράδοση. Οχι να αναλύουν και να θεωρητικοποιούν τόν κόσμο από τη σκοπιά της ταξικής, γυναικείας κτλ. πάλης, να βρίσκουν το επικείμενο, να εντοπίζουν το δυνατό, καθώς και το επιθυμητό. Η εξεύρεση του «επικείμενου» δεν είναι το ίδιο πράγμα όπως η κατασκευή μιας «γενικής θεωρίας» που «εξηγεί την κοινωνική και οικονομική εξέλιξη». Εδώ φοβάμαι πως δεν κάνεις την κατάλληλη διάκριση μεταξύ του διανοούμενου ως οραματιστή και του διανοούμενου ως φορέα της «επιστήμης της ιστορίας» (που είναι σήμερα νεκρή). Υπάρχουν πολλές ενδιάμεσες θέσεις!

4. Τι είναι «οικονομική δημοκρατία»; Ο Bookchin πιστεύει ότι οι κοινότητες θεμελιώνονται πρώτα και πάνω απ' όλα στην πολιτική ζωή, στον «πολιτικό άνθρωπο» (sic), όπως στην αρχαία Ελλαδα, κι ότι η υλική ζωή και τα «οικονομικά» έχουν αυστηρά δευτερεύουσα σημασία. Πράγμα που δημιουργεί όλων των ειδών τα προβλήματα για τη θεωρία του...

Συνοψίζοντας, νομίζω ότι έχουμε διασαφηνίσει τις διαφορές μας πολύ καλά. Εσύ γράφεις: «βλέπω μια αντίφαση στη συνύπαρξη μιας αυτόνομης κοινωνίας των πολιτών και ενός κράτους, όσο δημοκρατικό κι αν είναι αυτό». Εγώ δεν βλέπω καμιά αντίφαση. Για πολλούς λόγους.

Δικός σου, για τη σαφήνεια,
Με τις καλύτερες ευχές
Jim.

Επιστολή του Τάκη Φωτόπουλου προς τον Jim O'Connor

Λονδίνο, 4 Ιουλίου 1992

Αγαπητέ Jim,

Συγγνώμη που καθυστέρησα τόσο πολύ να απαντήσω στην επιστολή σου, πράγμα που οφείλεται στο γεγονός ότι όλο αυτόν τον καιρό ήμουν υπερ-απασχολημένος με την έκδοση του πρώτου τεύχους του περιοδικού «Κοινωνία και Φύση», στην ελληνική και διεθνή έκδοσή του. Ελπίζω πως μέχρι να φτάσει η επιστολή μου αυτή θα έχεις ήδη λάβει το περιοδικό και θα σου ήμουν ευγνώμων για τα σχόλιά σου.

Μερικές επί τροχάδην επισημάνσεις σχετικά με την απάντησή σου στην επιστολή μου. Χαίρομαι κι εγώ, επίσης, που οι διαφορές μας διασαφηνίστηκαν και ελπίζω ότι το περιοδικό «Κοινωνία και Φύση» θα βοηθήσει περαιτέρω ως προς αυτό (για παράδειγμα, σχετικά με την ερώτηση/ σημείο 4 της επιστολής σου/ αναφορικά με την οικονομική δημοκρατία, ελπίζω το άρθρο μου στο πρώτο τεύχος να βοηθήσει)³. Ωστόσο, νομίζω ότι εξακολουθεί να παραμένει κάποια παρανόηση, ιδιαίτερα ως προς τη θέση μου σχετικά με το ρόλο των διανοούμενων, της θεωρίας κτλ. Αναφορικά με το ρόλο της θεωρίας, ελπίζω ότι το άρθρο μου στο τεύχος αρ. 2 του περιοδικού «Κοινωνία και Φύση» θα διασαφηνίζει τη θέση μου. Οσον αφορά όμως το ρόλο του διανοούμενου, όταν έγραψα ότι στο μόνο που μπορούν να συμβάλουν σήμερα οι διανοούμενοι είναι να επεξεργαστούν οράματα για εναλλακτικές θεωρίες, φυσικά, προϋπόθετα ότι μέρος της συμβολής τους είναι η κριτική και η ανάλυση της σημερινής κοινωνίας – πράγμα που ακριβώς προσπαθώ να κάνω. Πώς αλλιώς θα μπορούσαμε να προβάλουμε μια άλλη κοινωνία, αν δεν εκκινήσουμε από την κριτική και την ανάλυση της σημερινής; Νομίζω, επομένως, ότι μάλλον απλοποιείς τα πράγματα όταν χαρακτηρίζεις τη θέση μου σαν ουτοπική σοσιαλιστική, επειδή είναι προφανές ότι δεν μπορεί να χαρακτηριστεί σαν επιστημονική σοσιαλιστική. Στην πραγματικότητα, όμως, υπάρχουν πολλές ενδιάμεσες θέσεις, κι αυτή που εγώ υιοθετώ είναι αυτή που προτείνει ο Κορνήλιος Καστοριάδης (*H φαντασιακή θέσμιση της Κοινωνίας*): ότι, δηλαδή, υπάρχουν αρκετές τάσεις στην κοινωνική ανάπτυξη που οδηγούν σε διαφορετικές κατευθύνσεις, πράγμα που σημαίνει ότι πρέπει να επιλέξουμε μεταξύ αυτών των τάσεων εκείνες που είναι συμβατές με το απελευθερωτικό μας πρόταγμα και, κατόπιν, να ερμηνεύσουμε τις συνέπειες της επιλογής μας. Μ' αυτή την έννοια, η παράδοση της αυτονομίας, την οποία υποστηρίζω, έχει μακρά ιστορία και εκφράζεται σήμερα μέσω μιας τάσης γενικής απομάκρυνσης από τον κρατισμό, παρά προσέγγισή του, όπως προτείνει η θέση σου περί συναίρεσης. Φυσικά, οι κυρίαρχες ελίτ

3. Σημ. επιμ. Από τότε που γράφτηκε το γράμμα αυτό, μια πιο λεπτομερής ανάλυση για την οικονομική δημοκρατία δημοσιεύτηκε στο τεύχος 3 του περιοδικού «Κοινωνία και Φύση» (βλ. Τάκης Φωτόπουλος, «Οι οικονομικές βάσεις της Οικολογικής Κοινωνίας»).

προσπαθούν να στρέψουν την απομάρυνση αυτή από το κράτος προς την κατεύθυνση μιας περαιτέρω εμβάθυνσης της καπιταλιστικής οργάνωσης της κοινωνίας κι αυτός είναι ο λόγος που με κάνει να πιστεύω ότι υπάρχει σήμερα επιτακτική ανάγκη για ένα νέο είδος πολιτικής, που θα ματαίωνε την προσπάθεια αυτή και θα δημιουργούσε τις συνθήκες για ένα νέο είδος πολιτικής και οικονομικής δημοκρατίας.

Με τις καλύτερες ευχές,
Τάκης.

Επιστολή του Jim O'Connor προς τον Τάκη Φωτόπουλο

Σάντα Κρονζ, 25 Ιανουαρίου 1993

Αγαπητέ Τάκη,

Ελαβα τα αντίγραφα των «απολεσθέντων επιστολών». Κοίταξα και πάλι στους φακέλους μου που δεν είναι πάντα σε καλή γραφειοκρατική τάξη (βλέπεις ο αναρχικός μέσα μου) και οι επιστολές που μου είχες στείλει λείπουν. Δε θα είχα κανένα λόγο ή συμφέρον να μην τις συμπεριλάβω στις άλλες που δημοσιεύτηκαν, καθώς, στο μεγαλύτερο μέρος τους, εστιάζονται στη συζήτηση / διαμάχη σχετικά με το τι είναι η αριστερή πράσινη πολιτική ή τι θα έπρεπε να είναι. Είμαι βέβαιος ότι θα δημοσιευθούν στο επόμενο τεύχος του *Newsletter*. Παρεμπιπτόντως, αρκετοί μου τηλεφώνησαν ή μου έγραψαν λέγοντας κατά το μάλλον ή ήπτον το ίδιο πράγμα — «πολύ καλή και ουσιαστική ανταλλαγή απόψεων χωρίς την υπόγεια εκείνη πολεμική που προκαλούν συνήθως τέτοιες ανταλλαγές». Πρόκειται για δύο θέσεις, που παραθέτουν δύο άτομα με διαφορετική θεωρία και πολιτικό προβληματισμό. Επομένως, το αποτέλεσμα της δημοσίευσης των επιστολών αυτών ήταν θετικό διότι διασαφήνισε για πολλούς ποια είναι τα κύρια θέματα. Εχουμε τις διαφορές μας, όπως τις αναπτύξαμε με καλό μάλλον τρόπο στις επιστολές μας, και τις ομοιότητές μας (και οι δύο μας δεν θέλουμε το εκμεταλλευτικό, καταπιεστικό σύστημα του παγκόσμιου καπιταλισμού, που κάθε άλλο παρά καλό κάνει στη Φύση!).

Επομένως ας αφήσουμε τα πράγματα εδώ...

Με τις καλύτερες ευχές,
Jim.